

myntstudier

2010:1 - februari

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Majvor Östergren 60 år 2010-02-20

Lena Thunmark-Nylén och Kenneth Jonsson

Majvor Östergren föddes på Fårö som sjunde barnet i en syskonskara på nio. Det betydde att hon tidigt fick lära sig att klara sig själv, men hon fick också stöd av en efterhand alltmer växande släkt. Själv har hon tre barn och flera barnbarn. Det är också i släktkretsen som hon kan hänge sig åt kortspelet Chicago, ett av de få fritidsnöjen hon hinner med.

Första gången som hon hamnade i offentlighetens ljus var när hon 1968 röstades fram som Rosendrottning på Gotland. Sedan dess har hon fått lära sig att stå i ramp-ljuset. Hon har senare i sin yrkesroll vid ett otal tillfällen framträtt i press, radio och TV såväl på lokal- som riksplanel.

Bland hennes idrottsliga meriter kan nämnas att hon i flera år deltog i Skid-DM på Gotland. Flera medlemmar av släkten Östergren har också varit framstående varpakastare. Hon själv har ofta med grämselse berättat historien om då hon var med i lag-SM-finalen och med ett avslutande kast skulle säkra segern för det egna laget, men missade varefter laget förlorade finalen.

Hon har en stark känsla för Gotland och Fårö och där är hon känd av alla och envar. I detta sammanhang kan nämnas att hon har varit sommarpratör i Gotlandsradion.

Majvor har varit aktiv i kommunalpolitiken på Gotland, bl.a. som medlem av kommunstyrelsen och ordförande i kultur- och fritidsnämnden. Hon har också varit ledamot i ett stort antal styrelser, bl.a. Riksutställningar och Gotlands Hembygdsförening.

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s. inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

Fig. 1. Majvor Östergren 2009.

Under alla år har hon varit en flitig och uppskattad föredragshållare, inte minst i samband med föreningsaktiviteter på Gotland, men även i övriga Sverige och vid konferenser i utlandet.

Inom det numismatiska området tilldelades hon Rasmussonstipendiet, avsett för yngre forskare, av Svenska Numismatiska Föreningen 1983.

Efter avslutad skolgång började hon läsa arkeologi vid Stockholms universitet. Här grundlades tidigt hennes inriktning mot skattfyndplatser och fyndkontexter. Det framgår av trebetygsuppsatsen från höstterminen 1975, *Gotländska fynd av solidi och denarer - en undersökning av fyndplatserna*. I omarbetat skick publicerades den 1981 (nr 4).

Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (förkortat RAGU) var namnet på den avdelning som från början av 1970-talet ledde arkeologiska undersökningar på Gotland. Efter en försöksverksamhet 1976 inleddes det s.k. skattfyndprojektet 1977, med Majvor

som ledare, som gick ut på att med den då nymodiga metalldetektorn efterundersöka utvalda fyndplatser för vikingatida skattfynd. Syftet var att tillvarata eventuella rester av skatterna, att se hur de kunde kopplas till den samtida bebyggelsen samt förebygga privat skattletning. Erik Nylén, som då var avdelningsdirektör för RAGU, insisterade, trots invändningar från facket, på att Majvor skulle anställas inom projektet då hon - gotlänning som hon var och tillika Rosendrottning - hade de bästa förutsättningarna att förstå det gotländska landskapet och komma till tals med ortsbefolkningen för hjälp med precisering av fyndplatserna.

Tack vare ökade anslag fr.o.m. 1980 kunde hon kopplas på heltid till projektet. Ytterligare personer kunde sedan periodvis arbeta inom projektet under årens lopp. Bland dessa kan nämnas Lena Almqvist, Torgny Andersson, Dan Carlsson, Ylva Engström, Jonas Paulsson, Ann-Marie Pettersson, Jonas Ström, Per Widerström och Leif Zerpe. Samarbetet med Torgny Andersson ledde också till ett separat projekt, där Andersson systematiskt avsåkte Eke sockens åkermark med metalldetektor vilket givit viktiga bebyggelsehistoriska resultat.

Fr.o.m. 1994 har projektet saknat årliga anslagsmedel och därefter har det skett mera säsongsvisa undersökningar med hjälp av tillfälliga anslag.

Till dags dato har man sedan 1977 inom och utanför projektet hittat 643 romerska denarer, 21 öst- och västromerska solidi, ca 33.500 vikingatida mynt, samt 4.015 medeltida mynt, d.v.s. en ökning av tidigare kända fynd med mellan 8 och 25%.

Majvors arbete inom skattfyndprojektet har medfört, att en ny och omfattande fornlämningsstyp, detektorboplatser, vilka hon själv betecknar som det dolda kulturlandskapet, kunnat identifieras i och med att även "biprodukter" i form av senvikingatida och tidigmedeltida artefakter av brons, järn m.m. tillvaratagits vid undersökningarna och

bildar ett tydligt mönster i dessa boplatsers fyndstruktur.

Under projektets gång har två mer omfattande undersökningar publicerats. Det gäller Gannarve i Hall sn (nr 16) på norra delen av ön, som Mårten Stenberger på sin tid utpekade som den enda (eventuellt vid sidan av Pilgårds i Boge sn) med viss sannolikhet förmodade boplatsen med anknytning till en silverskatt. Burge i Lummelunda sn blev sedan den första undersökta boplatsen, där man kunde fastställa ett samband.

Vidare har hon, i samarbete med gårdsägaren, gjort en omfattande studie av ett bebyggelsekomplex med skatt- och lösfynd från många perioder vid Mallgårds i Levide sn, varvid bebyggelse från stenålder till medeltid kunde indelas i sex faser (nr 43, 50).

Hennes bebyggelsehistoriska intresse har lett till studier av äldre lantmäterikarter för att närmare undersöka kopplingen mellan fynd av mynt och andra föremål och gårdslägena. Kartstudierna har även lett till observationer av ägoförhållanden runt det gotländska alltingets mötesplats i Roma, där olika ägobeteckningar som exempelvis Kräklinge Tingsängen

Fig. 2. Ocksarve, Hemse sn, Gotland 1997, en av de nya skatter som hittats under skattfyndprojektets tid. Italien. Verona. Kejsar Otto II/III 973-1002. Inskrift +OTTO IMPERATOR på åtsidan och VE/RO/NA skrivet i korsform på frånsidan (NA här skrivet baklänges). Typen är den vanligaste italienska typen i svenska fynd, varav Ocksarve är den tidigaste skatten (slutmynt 999). Myntet är kraftigt böjt. Typen förs traditionellt till kejsar Otto I 962-973, men det är mer sannolikt att den ska dateras till kejsar Otto II 973-983 eller snarast kejsar Otto III 996-1002. I skatten ingick sex italienska mynt varav fyra är av denna typ, de övriga två är präglade i Pavia.

och Burs, Garda och Halla Tingsmyr torde bottna i att tingen runt om på ön hade egna områden, som deras delegater kunde utnyttja vid vistelsen i Roma, då Alltingets förhandlingar ägde rum (nr 27, 30, 51, 56).

Doktorsavhandlingen, Mellan stengrund och stenhus, kan sägas vara en syntes av skattfyndprojektets verksamhet och resultat (nr 22). Hon menar sig där kunna visa att huvuddelen av skatterna deponerats inne i boningshusen och inte utanför bebyggelsen, som man ofta tidigare hade antagit. Skatternas lägen blev därmed också ofta en dokumentation av exakt var i landskapet bebyggelsen hade legat. Hon kunde också se en förskjutning av bebyggelselägena från en lokalisering vid gårdens inägor till lägen utmed vägarna.

När hon arbetade inom skattfyndprojektet var hennes anställningsförhållanden osäkra med anslag som beviljades år från år. När anslagen minskade för att sist helt upphöra fick hon söka annan anställning för sitt uppehälle. Långt från hembygden på Gotland fick hon sin första fasta tjänst i Luleå. Där arbetade hon under några år som landsantikvarie och chef för Norrbottens Museum och fick nytta av sin organisationsförmåga inom skattfyndprojektet, när det nu gällde att vara chef över en stor organisation med många anställda. När Sven-Olof Lindquist, som då var landsantikvarie på Gotland, beviljades tjänstledighet och därefter avgick sökte och fick Majvor tjänsten som hans efterträdare 1996.

Under tiden med Majvor som landsantikvarie och museichef för Gotlands Fornsal tog museet 1997 över personal och fosfatlaboratoriet från RAGU. Året därpå överfördes ca 350.000 fynd från ca 25 års arkeologiska undersökningar på Gotland till museet. Samma år invigdes den nya skattkammaren som håller mycket hög säkerhetsnivå. Det gör att det blev möjligt att ställa ut såväl egna som inlånade fynd under betryggande former. År 1999 ändrades länsmuseumets namn, där fyra självständiga museer ingår, från Länsmuseumet

Gotlands Fornsal till Länsmuseum på Gotland.

P.g.a. hälsoskäl lämnade hon i början av 2002 tjänsten som landsantikvarie. Sedan 2005 arbetar hon som länsantikvarie på Gotland.

Under senare år har hon drivit två projekt för att undersöka bebyggelsen i Stenkyrka och Grötlingbo socknar med hjälp av myntskatterna. Bland hennes planer för framtiden finns även det projekt som utgår från arbetet med Spillings, det som kommit att kallas världens största vikingatida skattfynd (nr 48-49, 60-61).

Tyvärr har det visat sig att det inte endast är Majvor som använt sig av metalldetektorer på Gotland. I början av 1980-talet stod det klart att privatpersoner med metalldetektorer plundrade fyndplatser på ön. Ett flertal personer, från Gotland, fastlandet och utlandet, blev också åtalade och dömda för denna verksamhet. Lagstiftningen och straffskalan skärptes också markant i början på 1990-talet och i vissa fornvårdande kretsar trodde man då att problemet var löst. Majvor hörde till dem som istället insåg att det blev ett mer och mer växande problem, eftersom plundrarna blev mer försiktiga för att undgå upptäckt. Att hon hade rätt visas inte minst av att tre personer snart kommer att åtalas för omfattande brott mot fornminneslagen. Redan innan detta stod klart hade också Riksantikvarieämbetet beviljat medel under tre år för verksamhet kring problemet med plundringar på Gotland. Det var i förlängningen av detta arbete som plundrarna kunde gripas. Det är Majvors stora erfarenhet, kunskap och målmedvetenhet, som nu via ett av henne upprättat nätverk mellan länsstyrelsen, länsmuseum, polisen, arkeologer, numismatiker och allmänheten, bidrar till att rädda en viktig del av kulturarvet från förstörelse.

Bibliografi

- 1 Silverskatten från Tummelbos i Levide. *GA* 1978, 93-94.
- 2 Vikingatidsskatten från Tummelbos i Levide på Gotland, *Myntkontakt* 1980:9-10, 185-186 (tills.

med Kenneth Jonsson).

- 3 Inventering av de gotländska skattfyndplatserna. *GA* 1980, 129-131.
- 4 *Gotländska fynd av solidi och denarer. En undersökning av fyndplatserna*. Riksantikvarieämbetets GotlandsUndersökningar, Arkeologiska skrifter 1:1981. Visby 1981.
- 5 Två skatter från Mickels i Hablingbo. *GA* 1982, 169-172 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 6 Det unika skattfyndet från Västerhejde sn. *GA* 1982, 174-177.
- 7 Silverskatterna fyndplatser - farmännens gårdar. *Gutar och vikingar* (red. I. Jansson). Stockholm 1983.
- 8 Spansk-arabiska köpmän på Gotland i början på 1000-talet? *GA* 1983, 122-125. (tills. med Kenneth Jonsson).
- 9 Stora Tollby i Fole - nya mynt från en gammal (?) silverskatt. *GA* 1983, 125-127 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 10 Skattfyndprojektet 1983. *GA* 1984, 204-207.
- 11 Ett vikingatida, irländskt mynt funnet vid Mullvalds i Ardre sn. *GA* 1984, 207-208 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 12 Metalldetektor i praktiskt bruk. *GA* 1985, 11-28.
- 13 Skattfyndprojektet 1984. *GA* 1985, 220-223.
- 14 Två nya silverskatter från 1000-talets mitt - Binge i Alva sn och Rangvalds i Havdhem sn. *GA* 1985, 223-225 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 15 Den gotländska vikingahammen i Burs. *Meddelanden från Marinarkeologiska sällskapet* 1985:1, 8-11 (tills. med Björn Varenius).
- 16 *Silverskatter och boningshus. Skattfyndprojektet 1. En studie av gården Gannarve i Hall sn, Gotland*. Riksantikvarieämbetets GotlandsUndersökningar, Arkeologiska skrifter 1986:1. Visby 1986.
- 17 Skattfyndprojektet 1985/86. *GA* 1986, 236-238.
- 18 Två vikingatida silverskatter från Timans i Roma sn funna på förhistoriska boplatser. *GA* 1986, 238-241 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 19 Sensationella svenska mynt i nya skattfynd från Gotland. *SNT* 1986:7, 175.
- 20 Bote i Alskog sn - skattfynd, boplatser, metod och källkritik. *GA* 1988, 59-68 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 21 Vikingatida silverskatt från Sälle i Fröjel socken, Gotland. *SNT* 1988:1, 18.
- 22 *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatserindikation*. Theses and papers in archaeology 2. Visby 1989. Rec. av Keld Grindler-Hansen i *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1992:1, 11-13.
- 23 Nya fynd av romerska denarer på Gotland. *LLT. Festskrift till Lars O. Lagerqvist*. NM XXXVII, 511-515.

- 24 Ny vikingatida silverskatt. *SNT* 1989:4-5, 113 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 25 Vikingatida silverskatter - nya forskningsrön på skilda sätt. *GA* 1989, 79 - 98 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 26 The Stumle hoard - an insight into the affairs of a Gotlandic farman. *Sigtuna Papers*. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis, Nova series 6, 145-158 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 27 Det gotländska alltinget och cistercienserklostret i Roma. *META* 1990:3, 54-66.
- 28 Skattfyndprojektet 1990. *Ur den gotländska jorden. Glimtar från arkeologiska undersökningar* (red. I. Österholm). Riksantikvarieämbetets GotlandsUndersökningar, Arkeologiska skrifter 1991:1. Visby. 34-36 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 29 Coin finds from Bandlundeviken - a Viking-Age harbour on Gotland. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1985-86 (tryckt 1991), 33-52 (tills. med Kjell Brisholm & Gert Rispling).
- 30 Det gotländska alltinget och cistercienserklostret i Roma. *GA* 1992, 49-58.
- 31 Roman denarii and solidi on Gotland - break or continuity? *Florilegium numismaticum, studia in honorem U. Westermark edita*. NM XXXVIII, Stockholm 1992, 183-187 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 32 Efter branden vid Torsburgen. *Kulturmiljövård* 1992:5, 42-47.
- 33 Nyfunnen bildsten från Rikvide i När - bevis för Gotlands kontakter med Grobin i Lettland under järnåldern. *GA* 1995, 7-10.
- 34 Silverskatten från Ocksarve i Hemse socken. *GA* 1997, 242-243.
- 35 En vikingatida guldarmring från Tore i Sundre socken. *GA* 1997, 243-244.
- 36 Medeltida häst av brons - unikt fynd i Visby. *GA* 1997, 244.
- 37 Practical applications of metal detectors. *Remote sensing, vol. 1. Applied techniques for the study of cultural resources and the localization, identification and documentation of sub-surface prehistoric remains in Swedish archaeology* (red. G. Burenhult). Stockholm 1997, 153-161.
- 38 Varför fick Gotland dansk mynträkning vid 1400-talets mitt? *Ord med mening* (red. J.C. Moesgaard & P. Nielsen). Festskrift till Jørgen Steen Jensen. Taastrup 1998, 112-116 (tills. med Kenneth Jonsson).
- 39 Der regionala museet i centrum. *Museernas roll i den regionala utvecklingen* (red. E. Bergdahl & Y. Busk). Ekomuseum Bergslagens Skriftserie. Smedjebacken 1998, 35-43.
- 40 Fårö - ett landskap i förvandling. *GA* 1999, 37-58.
- 41 *Fårö* 1999 (tills. med Roger Öhrman). Fårö 1999.
- 42 *Fårö. Ett landskap i förvandling. Om turismens och jordbrukets utveckling i en glesbygd. En utredning sammanställd av Majvor Östergren*. 1999.
- 43 Under plögen - en studie från Mallgårds i Levide socken. *GA* 2002, 15-32.
- 44 *Fårö. Del 1. Den egensinniga ön* (tills. med Kerstin Blomberg och Kerstin Kalström). Fårö 2002.
- 45 Balansvägarna från Rute och Södra Byrummet i Visby. *GA* 2003, 74-75.
- 46 Smyckeskatten från Nygårds i Västerhejde. *GA* 2003, 96-97.
- 47 Silverskatten från Hägvalds i Gerum. *GA* 2003, 104-105.
- 48 Spillings - världens största vikingatida silverskatt. *GA* 2003, 110-111.
- 49 The Spillings hoard, Sweden. A Viking sensation. *Minerva. The International Review of Ancient Art & Archaeology*, London, 2003:1, 46-47 (tills. med Per Widerström).
- 50 *Under plögen. Mallgårds i Levide sn. En studie inom ramen för forskningsprojektet "Fornlämningar i odlingslandskapet"*. Visby 2004.
- 51 Det gotländska alltinget och cistercienserklostret i Roma. *Gotland vikingaön*. *GA* 2004, 40-45.
- 52 Guld- och silverskatter. *Gotland vikingaön*. *GA* 2004, 107-113.
- 53 Vinor på Fårö - ett gravfält på gränsen mellan asatro och kristendom. *Gotland vikingaön*. *GA* 2004, 142-145.
- 54 "Bebyggt land skall detta varda". *Fårö. Del 2. Bebyggt land*. Fårö 2004, 28-84.
- 55 Gold and silver hoards on Gotland. *Viking heritage*. 2004:4, 11-14.
- 56 The Gotlandic Althing and the Cistercian monastery in Roma. *Viking heritage* 2005:1, 14-17.
- 57 Den nya silverskatten från Västergårde i Sundre socken, Gotland. *Myntstudier* 2006:3, 1-6 (tills. med Gert Rispling).
- 58 Prästgården genom tre sekler. *Fårö. Del 3. Människorna på ön*. Fårö 2007, 137-149.
- 59 Kyrkstallarna. *Fårö. Del 3. Människorna på ön*. Fårö 2007, 151-153.
- 60 Spillings: världens största vikingatida silverskatt. *Spillingsskatten. Gotland i vikingatidens världshandel* (red. A.-M. Pettersson). Visby 2008, 11-40.
- 61 Spillings - the largest Viking Age silver hoard in the world. *The Spillings hoard. Gotland's role in Viking Age world trade* (red. A.-M. Pettersson). Visby 2009, 11-40.

Förkortningar

GA *Gotländskt Arkiv*, Visby.

NM *Numismatiska Meddelanden*, Stockholm.

SNT *Svensk Numismatisk Tidskrift*, Stockholm.

Skatter, gårdar och landskap - vikingatidens Gotland

Dan Carlsson

Det arkeologiska källmaterialet är i många stycken endast brottstycken av en äldre historia, vilket innebär att vi ofta använder analogier från ett annat område eller material från äldre eller yngre perioder för att tolka. Vi applicerar ofta kunskapen om ett skede genom att referera till tidigare eller senare perioder i en form av extrapolering.

Det kan i vissa fall fungera bra då bebyggelse- och landskapsmönster är sega strukturer som inte förändras nämnvärt över tiden. Men i många fall är det vanskligt att ur ett ytterst fragmenterat material läsa ut de förändringar som finns. Inte minst gäller detta perioder av snabbare och mer omfattande landskapsmässiga förändringar.

Ta t.ex. situationen runt mitten av 1300-talet, en period med en i många delar av Europa mycket omfattande ödeläggelse av byar, gårdar och landskap. Vi vet genom skrivna källor att upp till 50% av bebyggelsen försvann inom stora områden, men spåren i landskapet eller i fältmaterialet generellt, är i många fall mycket bristfälligt. Vi kan med andra ord endast i undantagsfall få en exakt bild av händelseförloppet genom att använda skilda källor som ortnamn, äldre lantmäteriaakter och registrerade fornlämningar.

Den svagaste länken härvid är fältmaterialet, där förekomsten av synliga spår i landskapet i högsta grad är en spegel av tidens manér vad gäller konstruktion av hus, hägnader, gravar och åkersystem. Monument och konstruktioner i sten har här den uppenbara fördelen att bli kvar i långliga tider i motsats till sådana som är byggda i trä.

Ett belysande exempel på detta är huskonstruktioner på Öland och Gotland, där den äldre järnålderns hus än idag utgör bety-

dande och omfattande spår i det icke odlade landskapet. Förutom att de är väl synliga, har de också i hög grad blivit kvar mot bakgrund av deras stora steninnehall. Det har helt enkelt varit för besvärligt att ta bort dem i en uppodlingssituation.

På Gotland känner vi idag till närmare 2000 sådana husgrunder och de i hög grad tidsmässigt samtida hägnaderna byggda i sten kan räknas i hundratals kilometer. Sammantaget har vi med andra ord ett ypperligt material för att spegla den äldre järnålderns agrara landskapsmiljöer och bosättningsmönster.

Ser man till situationen under den yngre järnåldern är det den raka motsatsen vad gäller bevarade spår etc. såväl på Gotland som på Öland och andra delar av Sverige. Byggnader byggda i trä eller annat förgängligt material har varit i det närmaste allena rådande under denna tid och spåren av tidens bosättning är minst sagt marginella, inte minst på Gotland.

Det är endast en handfull platser undersökta i större eller mindre grad från vendeltid - vikingatid, liksom även från den äldsta medeltiden. Tillfälligheter, i samband med markingrepp, ger oss ibland en glimt av dåtidens boplatser i form av stolphål etc., men ger ingen generell bild av landskapets struktur, bebyggelsens omfattning och rumsliga lokalisering etc.

Vi är med andra ord återigen hänvisade till att belysa frågan om den yngre järnålderns bosättningar med hjälp av substitutkällor. Gravar och gravfält har under lång tid använts i arkeologiska sammanhang som en mätare på bosättningsens omfattning och lokalisering. Det är dock ett ytterst trubbigt substitut för tolkning av bebyggelsens omfattning och lokalisering. Gravar och gravfält är som bekant inte alltid lokaliserade till själva gårdsplatsen utan många gånger tämligen långt från denna. Ett annat problem är här även att den yngre järnålderns gravar på Gotland i hög rad utgörs av ovan jord osynliga gravar, det vill säga att det rör sig om nedgrävda gravar, mer eller mindre täckta av sten.

Det finns dock ett tidsmässigt mycket intressant material som är samtida med den eftersökta bebyggelsen från yngre järnålder som kan användas till en belysning av den yngre järnålderns bebyggelse- och landskaps-situation - det vill säga, det stora antalet *vikingatida silverdepåer* på Gotland.

Det har framförts många tankar och tolkningar om dessa silverdepåers funktion etc., och här är inte platsen för att fördjupa sig i den diskussionen. Under lång tid tolkades depåerna vara som regel nedgrävda bortom själva gårdsplatserna, undanstopgade i orostider etc.

Frågan om det rumsliga sambandet mellan gårdsplatser och depåplatser kom dock att få en banbrytande belysning i och med Majvor Östergrens arbete om de gotländska gårdarna under vikingatid (Östergren 1989). Även om tanken funnits förut, var det Majvor Östergren som på ett konkret och genomarbetat sätt tog upp frågan på ett djupare plan.

Hennes konstaterande att silverdepåer från vikingatid i hög grad kunde knytas till gårdsplatser och hus gav ett helt nytt underlag till analyser och tolkningar av landskapets förändringar under loppet av den yngre järnåldern och sambandet bakåt till järnålderns gårdar och framåt till gårdslägena i de äldsta kartorna.

Hennes undersökningar visade på flyttningskedjor, där bebyggelsen flyttades i ett antal steg från den äldre järnålderns gårdar via ett läge för den vikingatida gården till dagens gårdsplatser. Flyttningskedjorna kunde vara olika långa och ske i olika många steg.

Ett intressant konstaterande, om än inte helt nytt, var att det sker en form av flyttning av bebyggelsen från i landskapet lägre liggande delar till högre, mer perifera lägen. Från den äldre järnåldern till de lägen bebyggelsen har under 1600-talet, som i hög grad även speglar läget under medeltid.

Med konstaterandet att silverdepåer kan användas som ett belägg för lokalisering av vikingatidens gårdar har en plattform lagts

för en fortsatt forskning om bebyggelse- och landskapsutvecklingen på Gotland under en period av uppenbarligen stora förändringar i bosättningsmönster och landskapsutnyttjande.

Sedan Majvor Östergren framlade sin avhandling, som för övrigt undertecknad var opponent på, har bilden till en del förändrats. Jag framförde redan i samband med opponeringen att det var långt ifrån belagt att alla silverdepåer kunde kopplas till en boplats. Bilden är, som vanligt är man beredd att säga, mer nyanserad och idag framträder en annorlunda bild, även om ett stort antal silverdepåer kan knytas till boplatser och därmed utgör ett konkret belägg för vikingatidens gårdar.

Genom de senaste årens uppföljning av platser för silverdepåer som jag varit engagerad i framträder som ovan sagts en mer varierad bild. Vi skulle nästan kunna tala om två typer av silverdepåer; sådana som ligger på gårdsplatser och sådana som ligger utan samband med någon boplats. I det senare fallet kan det handla om flera hundra meter bort från en tidsmässigt sammanhörande gård. Jag skulle tro, utan att ha haft möjlighet att följa upp det ännu, att det kan röra sig om upp till hälften av alla silverdepåer som inte är direkt belägna på gårdsplats eller dess omedelbara närhet.

Därtill börjar ett intressant mönster framträda vad gäller många av de silverdepåer som kan knytas till en tidsmässigt samtida boplats. Flera exempel visar nämligen på att silvret hör samman med ett verkstadshus eller verkstadsområde. Jag kan för övrigt inte påminna mig att vi har ett enda säkert belägg för att en silverdepå är nedlagd inne i ett boningshus, inklusive Spillingsskatten som ligger i ett uthus av något slag, möjligen med undantag av det vikingatida hus som undersöktes av Majvor Östergren i Grötlingbo (Jonsson & Östergren 1989, 92-95).

Silverdepåer förekommer i många fall, såsom vid Smiss i Linde och Gudingsåkrarna i Vallstena, i ett fyndkontext i form av smältor, råämnen, gjutformar, slagg etc. som klart indikerar metallhantverk. Analyserar man

spridningsbilden av silvret i relation till bronset är det påfallande ofta dessa material sammanfaller i rummet. Man kan med andra ord se silver som en råvara i en hantverkssituation i lika hög grad som brons, må vara en råvara med högre status än brons. I vissa fall har vi i våra efterundersökningar kunnat separera boplats och verkstadshus från varandra, där verkstadshusen ofta finns nära vatten i form

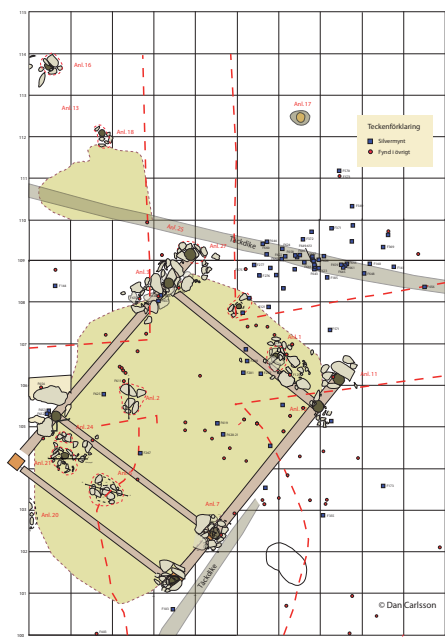

Fig 1. Plan över det undersökta vikingatida verkstadshuset från Klints i Othem socken, Gotland. Fördelningen av silverföremålen visar på en koncentration till norr om den undersökta byggnaden, med ett antal spridda mynt i huset och öster om huset. Det bör noteras att tvärs genom huset, i både öst-västlig och nord-sydlig riktning, går de sökschakt som togs upp av läns museet på Gotland (röd streckad linje i figuren). Huvuddelen av de föremål som förekom här togs upp vid det tillfället, vilket möjligen innebär att "centrum" på den rumsliga utbredningen av mynten är i norra delen av huset, d.v.s. där schakten möts, eller intill vägen.

av mindre åar eller vattendrag.

Ett konkret exempel på ett verkstadshus med silverdepå undersökte vi för ett par år sedan vid Klints i Othem socken (fig. 1). Silverdepån bestod, förutom av mynt, av ett mycket stort antal små klipp av såväl mynt som smycken (Carlsson & Jonsson 2008). I materialet som togs upp vid en provundersökning av läns museet på Gotland fanns även stora mängder smältor och slagg av brons, liksom gjuttappar etc., något som bl.a. Ny Björn Gustavsson menar visar på en metallverkstad (muntligt).

Vid de efterföljande utgrävningarna av platsen

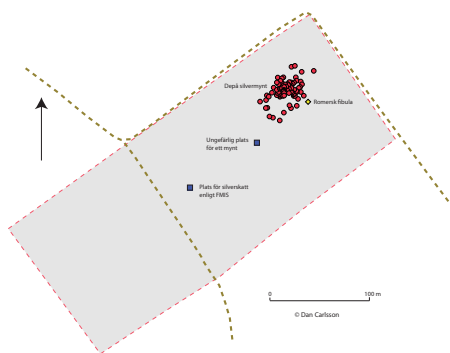

Fig 2. Halla socken. Åkern sluttar från sydväst mot nordost. I anslutning till den väg som löper tvärs över åkern är enligt fornminnesinventeringen en fyndplats för silverdepå. Strax nordost om denna är uppgift om fyndet av ett enstaka mynt. En sökning med metalldetektor utfördes över i stort sett hela åkern i form av sökstråk. Inga som helst spår av boplats påträffades, området hyser därtill inga inslag av järnföremål. Koncentrerat i den norra delen av åkern framkom en utplöjd depå med arabiska mynt, de flesta hela. Av övriga föremål fanns endast en del av ett spänne från romersk järnålder. Uppenbarligen är platsen för silverdepån enligt fornminnesinventeringen felutmärkt med ca 150 meter. Depån är synbarligen inte lokaliserad till en boplats.

för depån kunde vi konstatera att det rör sig om ett troligt verkstadshus med etablering kring 1046-1050 (dendrokronologisk datering av en stolpe i huset). Silverdepån, dateras av Kenneth Jonsson till t.p.q. 1018, d.v.s. det tidigaste präglingsåret för det yngsta myntet. Silverdepån förefaller ha funnits i anslutning till den norra väggen av huset. Genom att två sökschakt skär tvärs igenom huset har stora delar av fyndmaterialet från dessa stråk tagits upp vid läns museets provundersökning, vilket gör det svårt att exakt placera silverdepån och vilka mynt som skall räknas hit. Den största samlingen mynt finns i det täckdike som går strax norr om huset. Dessa mynt har legat så pass djupt att det inte nåtts med detektorn i samband med museets undersökningar, vilket gör att spridningsbilden blir något missvisande. Det troliga är, enligt min mening, att silvret bör sättas i samband med den undersökta byggnaden och att det har använts som råvara i produktionen av framför allt smycken.

De silverdepåer som ligger utan kontakt med boplatser är till sammansättningen i många fall helt olika dem man kan knyta till ett verkstadsområde. Erfarenheterna från de senaste årens efterundersökningar av depåplatser antyder att dessa perifert belägna silverdepåer oftast är tämligen små depåer och som regel enbart består av *hela mynt*, till skillnad från de depåer som finns på boplatser/verkstadsplatser där fragment är rikligt förekommande. Det finns även en tendens att det oftast rör sig om depåer med arabiska mynt.

Belysande exempel på det ovan sagda finns från våra undersökningar i bl.a. Halla socken (fig. 2) och Vamlingbo socken (fig. 3).

Ytterligare ett exempel på dessa perifert belägna silverdepåer utan rumslig koppling till gårdsplats kan tas från den år 2007 påträffade lilla depån vid Ducker i Bunge socken. I kanten av en liten, sent uppodlad åker, i anslutning till ett lågt liggande område, påträffades en depå bestående av 82 mynt och ett par tenar av silver (fig. 4). Mynten var samtliga hela och

välbevarade, förutom ett halvt arabiskt mynt (Carlsson & Jonsson 2007).

Noggranna undersökningar med fosfat och metalldetektor gav inga som helst spår av någon bebyggelse i närheten. Inte ett enda föremål utom silverföremålen från depån påträffades. I ett rumsligt vidgat perspektiv skall depån sannolikt knytas till Hultungs gård, som under vikingatid låg ca 400 meter

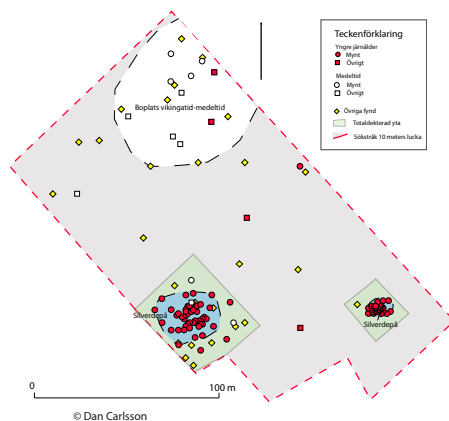

Fig 3. Det andra exemplet på relation mellan silverdepåer och boplatser är hämtat från södra Gotland, Vamlingbo socken. I den sydvästra delen av åkern fanns uppgift om fyndet av ett arabiskt mynt, påträffat under 1970-talet. I nordligaste delen av området är det höga fosfatvärdet. Vid en inledande efterundersökning i form av sökstråk med tio meters mellanrum framkom två områden i söder och sydöst med arabiska mynt och ett område i norr, med boplatslämningar från vikingatid och medeltid, bl.a. ett antal medeltida mynt, sammanfallande med området för höga fosfatvärden. En detaljartering av de två områdena med arabiska mynt visade på två separata silverdepåer. Förekomsten av boplatsermaterial var mycket ringa på båda platserna, framför allt på den östra som inte innehöll något annat föremål än mynt. Inslaget av järn var därtill mycket ringa. Sannolikt handlar det här om en boplatser i norr och skilt från denna två depåer med arabiska mynt i söder.

mot sydväst. Tolkningen av dessa ”perifera” depåer bör ses ur ett helt annat perspektiv än de som återfinns på boplatser/verkstäder. Här handlar det snarare om ett offer till gudarna, en satsning på ett bättre liv efter döden, i enlighet med Odens lag.

Forskning innebär att bygga vidare på gjorda resultat, eller ibland att vända upp och ner på dem. I fallet den yngre järnålderns landskap på Gotland kan man säga att Majvor Östergrens insatser rörande silverdepåer som boplatssindikation har varit av avgörande betydelse för vår kunskap om perioden. Det har också inneburit att vi nu, i likhet med vad som börjar framträda i vad jag ovan sagt, på ett helt annat sätt kan bygga vidare på kunskapen. Om dessa tendenser rörande silvrets funktion etc i det vikingatida samhället håller vid fortsatta, mer omfattande studier, får framtiden utvisa. Vi lär aldrig bli fullärda inom ett fält som vikingatidens landskap, men vi kommer med varje ny forskningsinsats ett steg närmare.

Fig. 4. Ducker, Bunge socken. I trädgården i kanten av en smal, sent uppodlad åker, gränsande till lågt liggande delar till vänster i bilden, påträffades en väl sammanhållen silverdepå med 82 mynt, alla hela utom ett, och två tenar av silver. En noggrann undersökning med såväl fosfater som med metalledetektor av omgivande områden gav inga som helst belägg för boplatssindikation.

Litteratur

- Carlsson, D. & Jonsson, K. 2007, Skatten från Ducker. *Myntstudier* 2007:3, 22-30.
- Carlsson, D. & Jonsson, K., Utgrävningen av en skattfyndplats i Klints, Othem sn, Gotland. *Myntstudier* 2008:1, 1-7.
- Jonsson, K. & Östergren, M. 1989, Vikingatida silverskatter - nya forskningsrön på skilda sätt. *Gotländskt Arkiv* 1989, 79 - 98.
- Östergren, M. 1989, *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatssindikation*. Theses and papers in archaeology 2. Stockholm 1989.

Myntcirkulationen på Gotland i belysning av skattfyndprojektet

Kenneth Jonsson

När Majvor Östergren drog igång skattfyndprojektet 1977 var det svårt att bedöma vad resultatet skulle bli. Den viktigaste vetenskapliga målsättningen var från början bl.a. att studera fyndens koppling till den samtida bebyggelsen och dessa resultat har hon själv publicerat (se hennes bibliografi i detta nr av *Myntstudier*).

Ur ett numismatiskt perspektiv kan man i efterhand även konstatera att projektet har gett oss en mycket bättre kunskap om hur mynt användes på Gotland under förhistorisk tid. Man bör då notera att alla mynt före medeltiden var importerade. Det betyder att de fungerade som mynt i sina ursprungsområden, men på t.ex. Gotland hade de en annan funktion. En funktion var som betalningsmedel efter vikt och det är den funktionen som jag kommer att behandla här. För enkelhets skull kommer termen mynt ändå att användas här. Här ska några kortfattade försök göras att redovisa en del resultat och tolkningar. Det bör också påpekas att det normala var inte att deponera skatter för att de inte skulle tas upp igen. De fall då skatterna blivit kvar i marken

representerar undantagen och de utgör därför också bara en bråkdel av alla de mynt som en gång fanns i cirkulation.

Romersk järnålder 0-400

Romerska mynt utgör de äldsta importerade mynten som har hittats på Gotland. Det rör sig nästan uteslutande om silvermynt, denarer, endast ett guldmynt har hittats och antalet bronsmynt är mycket begränsat (för sester-tier se Lind 2007). Denarfynden har senast behandlats i Lind 1981 och 1988.

Ett utmärkande drag för de denarer som hittas på Gotland är att de, med undantag för ett mindre antal, är mycket kraftigt slitna (fig. 1). Almgren och Nerman antog att förslitningen skett under transporten till Gotland (Almgren & Nerman 1923, 68). Bolin tolkade det som att denarerna hade cirkulerat i sådan omfattning på Gotland att det var där som de hade blivit kraftigt slitna, även om han inte fann den förklaringen tillfredställande (Bolin 1926, 276-278). Såväl Almgren och Nerman som Bolin antog att de barbariska efterpräglingar som har hittats på Gotland, även präglats på ön (Almgren & Nerman 1923, 66; Bolin 1926, 277). Lind har kunnat visa att denarerna (inkl. efterpräglarna) redan var slitna, när de importerades på 300-talet och att importen skett från norra Polen (där motsvarande fynd med slitna denarer finns). Almgren och Nerman liksom Bolin ansåg att importen skett via handel medan Lind tolkar dem som resultat av plundring (Almgren & Nerman 1923, 66; Bolin 1926, 278; Lind 1988, 198).

När skattfyndprojektet inleddes 1977 hade

Fig. 1. Romerska riket. Kejsar Antoninus Pius 138-161. Rom, denar. En av 6 denarer som utgör en liten skatt hittad 1997-1998 vid Ocksarve, Hemse sn, Gotland.

denarer hittats i 63 av öns 92 socknar. Redan det måste betecknas som en exceptionellt hög andel och under projektets gång har ytterligare sex socknar tillkommit. Än mer slående är att antalet lös-/ensamfunna denarer har ökat mycket kraftigt. I några fall kan man diskutera om det är fråga om lösfynd eller skatter på ett par mynt. I vilket fall som helst är lösfynden nu så många (fig. 2) att det är uppenbart att denarer fanns i var mans hand under romersk järnålder. Vid undersökningarna på Gotland

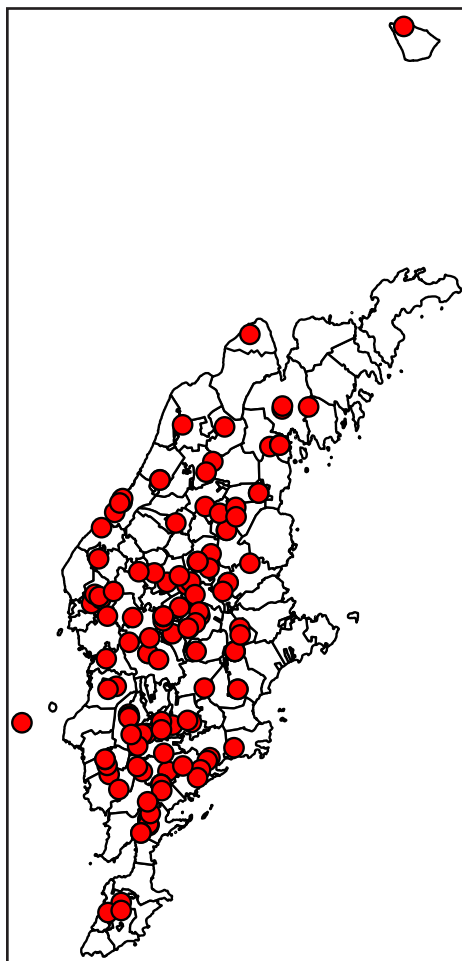

Fig. 2. Lösfynd med romerska denarer på Gotland.

har man kunnat lokalisera ett stort antal boplatser från vikingatiden genom att det finns många metallfynd där. I stort sett inga boplatser har emellertid kunnat dateras till romersk järnålder 0-400. Det är uppenbart att mängden metall var mycket blygsam vid den tiden och att denarerna därför, precis som under vikingatiden, visar var de samtida boplatserna låg. I de flesta fall måste lösfunna denarer tolkas som borttappade mynt. Bland totalt 6.627 denarer funna på Gotland ingår bara 15 skattfynd med minst 100 ex. Med utgångspunkt från det stora antalet lösfynd jämfört med de förhållandevis få skattfynden måste myntcirkulationen ha varit mycket omfattande på Gotland under romersk järnålder (jfr Lind 2006).

Det är också möjligt att en denar placerats i ett stolphål eller liknande som grundläggningsmynt för att ge lycka och välgång åt huset. Ett fynd med sex denarer i ett stolphål är känt från Halland (Westergaard 1992, 112).

Folkvandringstid 450-550

Under folkvandringstiden importerades guldmynt, solidi, från de Väst- och Östromerska rikena. Importen täcker i stort sett hela folkvandringstiden, men varierar kraftigt mellan olika landskap. Totalt har det hittats ca 800 solidi inkl. efterpräglingar i Sverige, varav drygt 300 på Öland och knappt 300 på Gotland (Fagerlie 1967 med senare kompletteringar). De sammanlagt 21 solidi som har hittats på Gotland under skattfyndprojektets tid innebär visserligen en ökning med 8% jämfört med antalet före 1977, men alla har hittats på redan tidigare kända platser. Skattfyndprojektet kan därmed inte sägas ha ökat vår förståelse för myntcirkulationen under folkvandringstiden. Fyndplatserna markerar sannolikt även under denna tid var bebyggelsen var lokaliserad.

Rent allmänt kan man emellertid säga att det gotländska materialet i hög utsträckning utgörs av små fynd. Endast tre skatter består av fler än ett dussin ex. (det största innehåller 87 ex.). Däremot finns det inte mindre än 56

lösfunna ex. Det är mest sannolikt att spridningen till stor del beror på cirkulation som ägt rum på ön. Varje enskilt mynt representerar ett stort värde i och med att mynten väger mycket, ca 4,5 g, och guld hade ett värde som var 10-12 gånger högre än silver. Det betyder att en enda solidus värdemässigt motsvarade en skatt på 40-50 mynt från sen vikingatid.

Vendeltid 550-800

I Nordeuropa var vendeltiden länge en period mer eller mindre i total avsaknad av importerade mynt. För knappt ett halvsekel sedan började bilden att ändras. I Danmark har det sedan dess hittats flera hundra mynt (Feveile 2006) och i Sverige har man hittat ett ex. på Helgö i Mälaren (Malmer 1986) och tre vid Åhus i Skåne (CNS 3.1.2). På Gotland har man däremot, trots skattfyndprojektets undersökningar, ännu inte hittat ett enda mynt. Jämfört med i Danmark och på det svenska fastlandet kan det bero på att man ännu inte har hittat de platser där handeln bedrevs under den perioden. Det kan emellertid också bero på att man på Gotland saknade de nödvändiga kontakterna västerut.

Vikingatid 800-1140

Under vikingatiden var Gotland ett centrum för handeln i Östersjöområdet, vilket inte minst visas av det mycket stora antalet skatter som har hittats på ön. Under 800-900-talen var de importerade mynten präglade österut, främst i Kalifatet. Fr.o.m. 900-talets slut blev tyska och engelska mynt helt dominerande i skatterna.

För vikingatidens del har Majvor själv redovisat de resultat som har med skatternas fyndkontexter att göra, d.v.s. det faktum att de flesta har deponerats inne i husen och att de därför ger exakt information om den samtida bebyggelsens läge.

Ett mycket stort antal skatter har hittats sedan 1977 (fig. 3). Totalt har nu nästan 170.000 vikingatida mynt hittats på ön.

Den mest spektakulära skatten, Spillings,

är en s.k. tvillingskatt, med sammanlagt 14.295 mynt förutom närmare 500 armringar, 80 barrar m.m. med en sammanlagd vikt av 67 kg. Den innehåller lika många mynt från 700-800-talen som alla andra gotländska skatter tillsammans. Ännu är emellertid bara en mindre del av mynten bestämda (Rispling 2004).

Det enskilt vikingaste fyndet från sen vikingatid var skatten från Stumle. Tolkningen av skatten har tidigare publicerats (Östergren & Jonsson 1990), men i sammanfattning innebär den följande. Skatten låg intakt i ett bronskärl, där man kunde se att innehållet bestod av två olika delar. De 800 översta mynten var huvudsakligen tyska och förvärvade efter ca 1059. De 500 understa bestod av en blandning av äldre mynt, huvudsakligen tyska och engelska, varav de yngsta förvärvats efter

ca 1053. De understa mynten tolkades som ett arbetskäpital, som man använt löpande i samband med transaktioner. Det översta lagret tolkades som resultatet av en handelsfärd och där ingick även en mindre del som ursprungligen tillhört det understa arbetskäpitalet. Det betyder att ägaren inte gjort större handelsfärder varje år utan med ett antal års mellanrum. Det stämmer bra med den allmänna bilden av skatternas sammansättning som tyder på periodvisa förvärv snarare än löpande årliga större förvärv.

Vid ett flertal tillfällen har skatter hittats i närheten av varandra. Vad gäller två skatter i Akebäck sn, som hittades 13 m från varandra, visar slutmynten 1024 resp. 1047 att det är fråga om en gård som har flyttat (sannolikt i samband med ett generationsskifte). När man har byggt nytt lämnades skatten som hörde till den äldre generationen kvar i huset. Skatternas sammansättning visar att den äldre generationen efterhand minskade sin andel i gårdens handelsverksamhet samtidigt som den yngre generationen efterhand tog över mer och mer av verksamheten. Här kan man alltså tala om att föräldrarna skolade in sina barn att ta över inte bara gården utan även den handelsverksamhet som man bedrev. För handelsverksamheten krävdes andra kunskaper än jordbrukarens och inte minst gällde det säkert att få och bibehålla rätta kontakter med handelsmän i andra länder. Vid plundring hittades ytterligare en skatt 150 m därifrån. Endast två mynt är dokumenterade från den skatten, varav det yngre är präglat 950/1. Den är därmed sannolikt två generationer äldre än den äldsta av de två tidigare kända skatterna. Om alla tre skatterna har hört till samma gård som flyttat runt går inte av avgöra, men det är uppenbart att det på platsen fanns en lång tradition av att bedriva handelsverksamhet.

Vid andra tillfällen, kan två skatter, som i Grötlingbo sn, ha en likartad datering med i detta fall slutmynt 1047 resp. 1051. Avståndet mellan skatterna är 200 m. Här är det uppenbart att skatterna hör till två skilda gårdar.

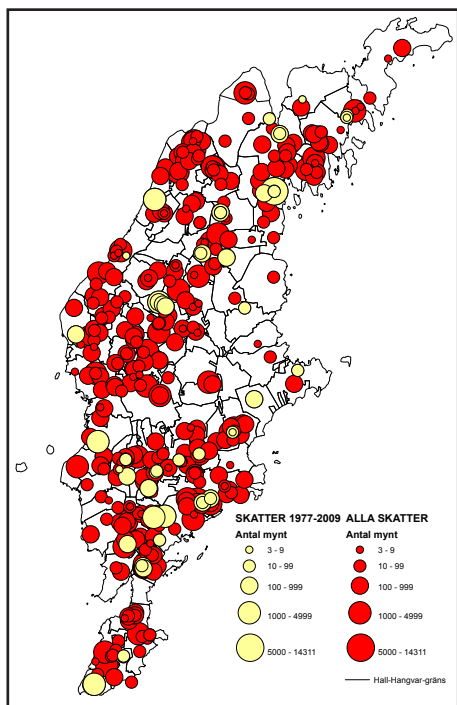

Fig. 3. Alla vikingatida skatter funna på Gotland resp. de som har hittats under skattfyndprojektets tid 1977-2009. Spillingskatten bestod egentligen av två skatter, men de redovisas här som en skatt.

Mellan dessa två skatter ligger emellertid ytterligare en, liten, skatt om bara fem mynt med slutmynt 1029. Med tanke på att det är fråga om så få mynt är det fullt möjligt att deponeringen skett ett decennium eller mer därefter. Skatten kan knappast kopplas till någon av de två närliggande gårdarna, utan snarast en bebyggelseenhet utan tillhörande mark. Det skulle i så fall visa att även andra än farmannbönder som var aktiva inom handeln hade tillgång till betalningsmedel i form av utländska silvermynt. Antalet mynt visar också att skatten snarast kan betraktas som fickpengar som av någon anledning inte tagits tillvara. Att mynt under vikingatiden hanterades av alla på Gotland i alla möjliga sammanhang stöds inte minst av det faktum att projektet har genererat ett mycket omfattande material med lösfunna mynt. Lösfynden kan tolkas som mynt som har tappats i samband med att man hanterade silver, sannolikt inne i husen. Man får tänka på att det var mörkt i husen eftersom den enda belysningen kom från eldstaden. Med tanke på att enskilda mynt kan förflyttas långa sträckor i samband med plöjning och harvning, kan lösfynden inte ge information om exakt var mynten har tappats. Sammanlagt har flera hundra lösfynd påträffats så långt från närmaste skattfynd att de inte kan ha ingått i ett skattfynd. Det stora antalet lösfynd visar att mynt har hanterats på boplatserna, men att man inte har deponerat skatter inom området (eller att dessa skatter redan har hittats/alternativt ännu inte har hittats). Det visar också att man förvarade skatterna inne i husen, men att man i normalfallet tog hand om skatten när man övergav huset.

Det har också visat sig att det inom samma område som ett skattfynd, hittas mynt som tidsmässigt ligger betydligt senare än andra mynt i skatten. Det måste tolkas om att dessa mynt är lösfynd som har tappats inom samma bebyggelseområde, men flera generationer senare. Eftersom skatterna innehåller mynt som är trettio till flera hundra år gamla betyder

det att det normalt inte går att avgöra om ett äldre mynt har ingått i skatten eller om det är ett äldre lösfynd.

Medeltid - nyare tid

Under medeltiden började en egen myntning på Gotland ca 1140/5. Samtidigt sätter man igång med att bygga kyrkor, först i trä men snart i sten över hela ön. Kyrkorna byggs sedan ut fortlöpande. Dessa stora byggnadsprojekt måste ha kostat enorma summor att uppföra och är en av flera tänkbara förklaringar till varför antalet skattfynd minskade drastiskt under medeltiden. Importerade mynt hittas mycket sällan före 1300-talets mitt, då de åter börjar komma i cirkulation.

Redan tidigare har man med ledning av myntningens omfattning och mängden registrerade lösfynd kunnat konstatera att myntcirkulation under medeltiden har varit mycket livlig. Den bilden bekräftas till fullo av alla lösfunna mynt från medeltid och nyare tid. De äldsta gotländska myntgrupperna, ca 1140/5-1288, förekommer emellertid mycket sällan som lösfynd, men däremot i hopade fynd i kyrkor (Myrberg 2008, 284-298). Det kan säkerligen till stor del förklaras med att de är mycket små och sköra, korroderar snabbt och går lätt sönder. Efter att den lokala myntningen på Gotland upphörde 1537, präglades mynt i Köpenhamn 1554 för cirkulation på Gotland. Därefter fick man använda danska mynt fram till 1645, då Gotland åter blev en del av Sverige. De danska mynten består huvudsakligen av små silvermynt, 1- och 2 skillingar, präglade under Kristian IV på 1620-talet. Skatter med den typen av mynt är emellertid inte kända från Gotland.

Två betydande medeltida skatter hittades, varav den ena med 1.346 ex. är märklig genom att det är den tredje från samma gård, Sigdes i Burs sn, och att alla har samma datering, ca 1410. Lika märkligt är att alla är stora men med olika sammansättning (Jonsson & Ström 2001).

Litteratur

Almgren, O. & Nerman, B., 1923, *Die ältere Eisenzeit Gotlands*. Zweites Heft. Stockholm 1923.

Bolin, S. 1926, *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien*. Lund 1926.

CNS - Corpus nummorum saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt. 3. Skåne. 1. Åhus-Grönby. Stockholm 1985.

Fagerlie, J.M., *Late Roman and Byzantine solidi found in Denmark and Sweden*. New York 1967.

Feveile, C. 2006. Mønterne fra det ældste Ribe. *Ribestudier. Det ældste Ribe. Ugravninger på nordsiden af Ribe å 1984-2000*. Bind 1.1. Århus 2006, 279-312.

Jonsson, K., & Ström, J., En tredje medeltida myntskatt från Sigdes, Burs sn. *Gotländskt Arkiv* 2001, 176-177.

Lind, L. 1981, *Roman denarii found in Sweden*. 2. *Catalogue text*. Stockholm 1981.

Lind, L. 1988, *Romerska denarer funna i Sverige*. Stockholm 1988.

Lind, L. 2006: Roman denarii found on Gotland: single finds. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2000-2002, 44-52.

Lind, L. 2007, *Fynd av romerska sestertier på Gotland*. *Myntstudier* 2007:3, 13-16.

Malmer, B. 1986. West European silver coins from Helgö. *Excavations at Helgö X. Coins, iron and gold*, Stockholm 1986, 127-129

Myrberg, N. 2008, *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140-1220*. Stockholm 2008.

Rispling, G. 2004, Spännande mynt i Spillings-skatten. *Gotländskt Arkiv* 2004, 123-132.

Westergaard, B. 1992, Nytt fynd av romerska derarer i Halland. *Svensk Numismatisk Tidsskrift* 1992:4/5, 110-113.

Östergren, M. & Jonsson, K. 1990, The Stumle hoard - an insight into the affairs of a Gotlandic farman. *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis*, Nova series 6, Stockholm 1990, 145-158.

Ravlunda – myntfynd från romersk järnålder till medeltid

Cecilia von Heijne

Bakgrund

Under de senaste tre decennierna har de materiella förutsättningarna för numismatik med vikingatida inriktning förändrats i grunden. Metalldetektering har inte endast gjort att fyndtillväxten har ökat. Den har också påverkat arkeologernas och numismatikernas syn på myntens betydelse och användningsområde under yngre järnålder. Undersökningarna har stärkt kunskaperna om fyndkontexterna och öppnat upp för nya tolkningsmöjligheter. I Sverige är upphovet till denna utveckling i mångt och mycket förknippad med det gotländska skattfyndprojektet som pågått från mitten av 1970-talet och därefter i ojämna intervaller. Majvor Östergrens avhandling *Mellan stengrund och stenhus* från 1989 är ett pionjärarbete inom området i vilket metalldektektorundersökningarna ingår som en del av en större kartering av de vikingatida skattfyndsplatserna. Att skattfyndsundersökningarna började på Gotland berodde till väsentlig del på det hot som då fanns, och fortfarande finns, mot de gotländska skattfyndens utsatthet för plundring och rovgrävning. Med tiden har metalldetektering expanderat såväl utom som inom Sverige och undersökningar har bedrivits i flera svenska landskap. Inte minst i Skåne har arkeologiska undersökningar med metalldektektor bedrivits på flera platser varav en av de intressantaste är i Ravlunda på Skånes östkust. I en tidigare artikel i *Myntstudier* (von Heijne 2004b) redovisades de elva vikingatida mynt som påträffades i samband med undersökningarna år 2000. Materialet har en frapperande sammansättning med inte mindre än tre karolingiska mynt. Intresset var därför stort för vad de vidare undersökningarna under år 2008 skulle resultera i. Fortsättningen

lämnade ingen besviken! Visserligen påträffades inga ytterligare karolingiska mynt, men väl det hittills äldsta engelska myntet funnet i Sverige samt ytterligare två islamiska mynt.

I denna artikel kommer en schematisk bild av Ravlundaområdets många myntfynd att tecknas. Den baseras dels på äldre uppgifter, dels på de arkeologiska undersökningarna i Ravlunda år 2000 och år 2008. Tyvärr är det inte möjligt i nuläget att redovisa en komplett fyndlista eftersom myntmaterialet inte är samlat och genomgången, men avsikten är att återkomma med en sådan när undersökningarna är avslutade. Att bilda sig en överblick av myntfyndsmaterialet från Ravlunda socken är en komplicerad uppgift eftersom de äldsta fynduppgifterna som går tillbaka till 1700-talet är knapphändiga. Dessutom finns mer eller mindre dokumenterad hörsägen om ytterligare myntfynd. Dateringarna spänner från romersk järnålder till medeltid. Undersökningar har bedrivits på flera olika platser i Ravlunda socken. Det huvudsakliga undersökningsområdet är Maletofta som är beläget helt nära kusten, strax norr om Klammersbäck. Ett vikingatida mynt har också hittats i Öradekaren som ligger ca en kilometer norr om Maletofta. Utöver dessa platser har undersökningar med metalldetektor gjorts i Ravlunda by samt i Skepparp där inga vikingatida, men väl medeltida mynt påträffats (fig. 1). De senaste undersökningarna gjordes sommaren 2009 under ledning av Regionmuseet i Kristianstad. Utgrävningar gjordes då i Maletofta och var publika, det vill säga en intresserad allmänhet bjöds in att bidra med sin arbetskraft. Syftet var primärt att undersöka eventuella underliggande konstruktioner. Inga fler mynt hittades vid denna arkeologiska utgrävning (muntligt meddelande Bertil Helgesson januari 2010).

Järnålder

Under romersk järnålder nådde de första mynten Norden i form av romerska denarer präglade under den romerska kejsartiden. I

Sverige har sammanlagt ca 7700 romerska denarer påträffats (muntligt meddelande Lennart Lind oktober 2009) varav ca 700 kommer från Skåne. Denarerna dateras mellan 54 och ca 250 e. Kr. I Skåne finns en koncentration av romerska denarer till den sydöstra delen av landskapet, d.v.s. området där Ravlunda är beläget.

Flera romerska denarer har genom tiderna påträffats i Ravlunda. Ett depåfynd med romerska denarer hittades före år 1776. Från depåfyndet lämnades sju mynt in till Myntkabinetet i Lund (senare Lunds Universitets Historiska Museum - LUHM 19671) och beskrevs av Lagerbring 1780. Mynten har senare kunnat identifieras på museet av Olof Sundin. Slutmynt är Clodius Albinus (193-197) (Lagerbring 1780, 26; Sundin 1918, 9; Balling 1966, 8, nr 8; Lind 1981, fynd 187). På samma äga som depåfyndet ska även ett solidimynt, präglat under Julius Nepos (474-475), ha påträffats enligt Sven Lagerbring (Lagerbring 1780, 26-28; jfr Balling 1966, 73, nr 32).

Fig. 1. Karta över Ravlundaområdet i sydöstra Skåne. De undersökta platserna är huvudsakligen Maletofta (RAÅ 179) strax norr om Klammersbäck och Öradekaren (RAÅ 56) som är belägen vid Verkaån. Avståndet mellan platserna är ca 1 km. Dessutom har metalldetektorundersökningar gjorts i Ravlunda by (RAÅ 28:1) och i Skepparp (38:1, 2:2). Karta av författaren.

År 1781 påträffades i Ravlunda två eller tre guldrakteater. En var av större och en av mindre dimension. Den eventuella tredje brakteaten inlöstes inte och storleken är inte känd (Liljegren 1830, 200, nr 232; SHM/KMK 71). Det finns även äldre uppgifter om att på samma plats som guldrakteaterna har flera romerska denarer och guldgubbar påträffats. Platsen omnämns som en offerlund kallad Ravlunda lund (Nils Henric Sjöborg enligt Wedmark 1968). Om de omnämnda denarerna är desamma som depåfyndet med romerska denarer nämnt ovan är idag svårt att säkert avgöra.

Vid undersökningarna år 2000 påträffades en romersk denar (ej ännu bestämd) och år 2008 ytterligare en förmodad denar, men som är alltför sliten och korroderad för att kunna bestämmas (fig. 2). De kommer från samma område som tio av de vikingatida mynten, det vill säga Maletofta. Mynten är intressanta eftersom det tillsammans med annat material visar på en platskontinuitet och en rikedom som sträcker sig utöver den på ordinära boplatser. På flera s.k. centralplatser som har undersökts arkeologiskt under det senaste dryga decenniet har en delvis ny fyndbild vuxit fram. Förutom Ravlunda uppvisar bl.a. Uppåkra i sydvästra Skåne samt Gudme – Lundeborg komplexet på Fyn och Sorte Muld på Bornholm, Danmark en likartad kronologisk spridning i myntmaterialet med inslag av såväl romerska denarer som vikingatida mynt. Dessvärre har de flesta mynten på dessa centralplatser förlorat sina ursprungliga kontexter och hittas i regel i ploglagret med hjälp av metalldetektorer. Detta försvårar tolkningen av i vilka sammanhang mynten användes på en mer detaljerad nivå.

Vikingatid

Det finns äldre, men dessvärre vaga, uppgifter om att islamiska mynt har hittats i Ravlunda före undersökningarna på 2000-talet. I tre tidningsartiklar från 1950-talet omtalas i generella ordalag fynd som skall ha gjorts i

Ravlunda. Enligt dagstidningen *Arbetet* kan man ”knappast plöja i Havängs sandjord utan att hitta stenyxor, pilspetsar, bronssmucken, arabiska mynt och föremål av bärnsten”. Haväng ligger strax norr om Verkaån (även kallad Skepparpsån). I *Kvällsposten* står att läsa att ”bygden är också översållad med fornlämningar och varenda bonde som äger en bit mark här har i någon ask hemma i finrummet en kollektion mynt, smycken och pilspetsar som han hittat under det dagliga arbetet på åker och äng”. Områdets rikedomar kommer också till uttryck i *Morgonbladet* som skriver att ”otaliga lösfynd av vapen, prydnadsföremål, brakteater och denarer

Fig. 2a.

Fig. 2b.

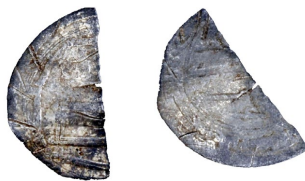

Fig. 2c.

Fig. 2d.

Fig. 2a-d. Fyra mynt funna i Maletofta. a) en förmodad romersk denar; b) Abbasid? Nordafrika? omkring 800; c) Abbasid. Muhammadīya 150-154 e.H. (767-71 e. Kr.); d) Tyskland. Stralsund, witten ca 1365-1381. Foto: Bertil Helgesson.

etc. har gjorts och görs alltså under plöjning och sådd”. Liknande uppgifter finns i *Stockholmstidningen*: ”Under arbetet på fälten har alla bönder härnere hittat stenyxor och pilspetsar, smycken av brons och bärnsten, ibland arabiska mynt. De sista har troligen hemförts från handelsfärder under bronsåldern och vikingatiden. Det är ”guld-gubbar-brakteater-och denarer, som det finns en samling av på varenda bondgård här i trakten” (Kvällsposten den 22 februari 1955; *Stockholms Tidningen* den 18 oktober 1956; *Morgonbladet* den 30 juni 1958; *Arbetet* den 9 december 1959; jfr Fabech 1998, 155). Slutligen bör nämnas att på Kristianstads regionsmuseum finns ett islamiskt mynt som eventuellt kommer från Ravlunda. Myntet tillhör Ragnar Albins samling och i inventarieförteckningen är fyndorten Ravlunda markerat med ett frågetecken. Närmare bestämning av myntet saknas (KrM 97/54:233).

Vid undersökningarna år 2000 påträffades elva vikingatida mynt i Ravlunda socken. Tio av dem kommer från Maletofta och ett mynt från Öradekaren från en plats belägen ca en kilometer norr om Maletofta. Sammantaget var tre mynt karolingiska och åtta islamiska. Vid undersökningarna år 2008 påträffades ytterligare tre vikingatida mynt varav två var islamiska och ett tidigt anglosaxiskt mynt präglat under Coenwulf (fig. 3).

Coenwulf hade en lång regeringsperiod 796-821 och i hans namn slogs mynt i East-Anglia, Kent och Mercia. Den mest välkända myntningen som utfördes under honom är troligen av så kallade guld mancus som tillverkades i London. Ordet *mancus* har sannolikt sitt ursprung från den islamiska världen där det betydde att slå/prägla eller graverad. När det sedan användes i det anglosaxiska området kom det att stå för guldmynt (Williams 2008, 7, 43-44). Det Coenwulf-mynt som påträffades i Maletofta är av ”Cross crosslet”-typ och är präglat i London under myntmästaren Ceolbald under senare delen av Coenwulfs regering (Blunt et al. 1963, typ

jfr Cn 83-89; myntet liknar närmast North 1998, 94, grupp III, nr 345, plansch 4, nr 42). Omskriften på åtsidan är COEN[VV]LF REX M, där M står för Mercia. På framsidan står myntmästarens namn CEOLBE[A]LD. Myntet uppvisar rester av en perforering. Utan att i detta sammanhang kunna redovisa en fullständig översikt över de tidiga anglosaxiska mynten funna i Norden, går det att konstatera att detta inte är något som är unikt för myntet från Maletofta. I en sammanställning från 1934 kunde Nils Ludvig Rasmusson konstatera att av de dittills åtta anglosaxiska mynten från 700- och 800-talen som påträffats i Norge, hade tre använts som smycken och två var infällda i blyvikter. Fyra av mynten hade dessutom påträffats i sammanlagt tre gravar (Rasmusson 1934, 366).

Detta är det äldsta anglosaxiska mynt som påträffats i nuvarande Sverige. Sammantaget påträffas tidiga anglosaxiska mynt från 700- och 800-talet förhållandevis sällan i Skandinavien. I störst antal finns de i Norge. Detta är kanske inte helt förvånade då Norge också är det land i Norden som överlag har högst proportion vikingatida anglosaxiska mynt i sina fynd. I Norge finns flera tidiga anglosaxiska mynt varav bl.a. två Coenwulf-mynt från Kaupang kan nämnas (Rispling et al. 2008, nr 9-10). Fynd av ett Coenwulf-mynt finns också från Toftegård på Själland, Danmark. Även detta är av typen Cross-crosslett. Myntmästare är Ealhstan och det är troligen slaget i Rochester ca. 810-821. Myntet är en

Fig. 3. Det anglosaxiska Coenwulf-myntet, präglat under senare delen av hans regeringsperiod 796-821. Myntet har påträffats år 2008 i Maletofta, Ravlunda socken i Skåne. Foto: Bertil Helgesson.

variant av typen North 345, Cn 75 med ett N istället för H. Liksom Coenwulf-myntet från Ravlunda är det perforerat och har en skada (Køge Museum 1699 × 719; Moesgaard & Tornbjerg 1999, 330, pl. 34:7). De tidigare äldsta kända anglosaxiska mynten funna i Sverige var kopparhaltiga northumbriska stycas och påträffades i Birka. De dateras till Æthelred II:s regering (840/41-48/50) (för lista över anglosaxiska mynt funna i de nordiska länderna se Blackburn & Jonsson 1981). Fram till Blunt, Lyon och Stewarts arbete ”The coinage of Southern England, 796-840” från år 1963, hade sammanlagt 273 mynt från Coenwulf registrerats (Blunt et al. 1963, 5). Sedan dess har ett okänt antal mynt tillkommit, inte minst genom den omfattande metalldetektering som pågår i England (fynden redovisas sedan 1987 årligen i *BNJ*).

Bland de karolingiska mynten väcker särskilt ett intresse. Det är präglat under Karl den Store (768-814) i Dorestad. Typen förekommer exempelvis i Krinkbergfyndet i Schlesvig, men detta är det första myntet som har påträffats i Skandinavien (Wiechmann 199, 408ff, fynd 31). Myntet är präglat före Karl den Stores myntreform ca år 792/93 då en standardiserad dernier infördes (jfr Malmer 1966, KG 1). Det två andra karolingiska mynten från Ravlunda är av Ludvig den Frommes (814-840) Christiana Religio typ (Morrison & Grunthal 196, 472). Karolingiska mynt har även hittats på platserna Uppåkra, Gudme, och Tissø. Däremot saknas fynd av karolingiska mynt från såväl Sorte Muld som övriga Bornholm i Danmark. Det anglosaxiska myntet tillsammans med de tre karolingiska mynten utgör tillsammans en ovanligt hög andel västerländska mynt i förhållande till de islamiska mynten, som brukar vara i överväldigande majoritet under den äldre vikingatiden. I exempelvis Uppåkra utgör de karolingiska mynten bara ca 3 % av de vikingatida mynten (von Heijne 2004a samt 2004b, 1 ff).

De sammanlagt tio islamiska mynten från

Maletofta och Öradekaren har en förhållandevis tidig tyngdpunkt med en övervikt av abbasidiska mynt från 800-talet. Samtliga islamiska mynt från Ravlunda har spår av sekundär behandling. Nio av tio mynt är fragmenterade. Ett av de fragmenterade mynten är perforerat, kanske för att kunna sys fast på en klädnad eller för att användas som hänge. De enda hela myntet som påträffades år 2000 har sex skåror (även kallade nicks, för diskussion om terminologin se Rispling 2004), d.v.s. snitt riktade från myntens mitt och utåt mot kanten. Ett halvt mynt funnet år 2008 uppvisar ca tio skåror, varav ett par är riktade mot den kant där myntet är delat. Detta visar att skåror är tillförda efter det att myntet delats (fig. 2). Att märka mynten med skåror förknippas främst med tidiga islamiska och även bysantinska mynt, men är också känt på ett mynt som efterliknar Karl den Stores präglingar från Dorestad (von Heijne 2006). Skicket att markera med skåror började ca 800 och var som mest aktivt under första hälften av 800-talet (Rispling 1998, 83f). Funktionen eller betydelsen av skåror är okänd och förklaringarna varierar allt ifrån att det var ett sätt att prova silverhalten till att de hade en magisk/rituell innebörd (Rispling 1998, 2004; Linder Welin 1956, 154ff).

I Sydsandinavien (Danmark, Skåne, Blekinge och Halland) avviker distributionen av de äldsta islamiska mynten i viss mån från de karolingiska myntens spridning. Medan de karolingiska mynten i större utsträckning förekommer i de områden som är de politiska centralområdena under senare delen av vikingatiden, d.v.s. norra och östra Jylland, Fyn, Själland och Skåne, har de abbasidiska mynten en mer östlig koncentration, inte minst till Bornholm, men förekommer även i övriga delar av Sydsandinavien (von Heijne 2004a, 95). De karolingiska mynten kan ha haft en annorlunda betydelse i det tidigvikingatida samhället jämfört med de samtida islamiska mynten. Beträffande mynten funna i Tissø i Danmark har Jens Christian Moesgaard påvi-

sat att de karolingiska mynten har behandlats annorlunda än de islamiska mynten. Medan de islamiska mynten oftast är fragmenterade, är de karolingiska hela. De karolingiska mynten påträffas i anslutning till stormansgården eller i kultområdet medan de islamiska mynten är mer utspridda (Moesgaard 2004, 12).

Sammantaget dateras fynden i Ravlunda huvudsakligen till folkvandrigs- och vendeltid (yngre germansk järnålder) samt vikingatid (Helgesson 2002, 68). Baserat på hela materialet, inte endast mynten, tycks Ravlunda inte ha haft en lika framträdande plats i området under senare delen av vikingatiden och medeltid som under de föregående århundradena (jfr Fabech 1998, 160). Uppgifter om yngre vikingatida myntfynd från trakten kring Ravlunda är förhållandevis sparsamma. Ett undantag finns dock från grannsocknen Vitaby. Detta depåfynd har t.p.q. 1048 och innehåller 127 mynt (CNS 3.4.51).

Medeltid och nyare tid

Sammanlagt har ett tjugotal medeltida mynt påträffats vid de arkeologiska undersökningarna i Ravlunda. Den något osäkra siffran beror delvis på att uppskattningsvis sju till åtta mynt kommer från ett litet depåfynd bestående av sammansmälta borgarkrigsmynt. Merparten av de medeltida mynten kommer från orten Skepparp som är beläget intill Skepparpsån (även kallad Verkaån). Det var med stor sannolikhet på denna mark som en medeltida huvudgård var belägen. Skepparp, eller ”Scippenndorp”, omnämns i necrologium Lundensae i samband med en kunglig donation given mellan 1145 och 1174 till domkyrkan. Ravlunda har även haft tingsplats och genom en stadfästelse av Fredrik III från 1574 hävdades ravlundaböndernas rätt att hålla en årlig marknad (Fabech 1998, 159). Men även om det troligen har funnits en tidig- och högmedeltida storgård i Ravlunda var det framför allt Vä som utvecklades till stad i östra delen av Skåne och fick viktiga centrala och administrativa funktioner under medeltiden

(Fabech 1998, 160).

Förutom det lilla depåfyndet har ytterligare fem borgarkrigsmynt samt ett annat medeltida mynt hittats vid undersökningarna år 2000. Det äldsta medeltida myntet från undersökningarna kommer från Ravlunda 28:1 och är präglat i Lund under den danske kungen Valdemar II:s tid. Men även före undersökningarna år 2000 och 2008 har medeltida mynt påträffats i Ravlunda socken. Ett danskt mynt präglat under Valdemar I, Lund, Hbg 1 har avbildats av Hilfeling. Myntet ska vara funnet nära ”Ravlunda lund” och Skepparpsån år 1775 (Galster 1939, 151, nr 1).

Sammanfattningsvis kan sägas att den absoluta merparten av de medeltida mynten som har påträffats i Ravlunda är borgarkrigsmynt som präglades i Danmark under perioden 1241-1360. Detta var en tid av stor politisk turbulens i det danska riket som återverkade på myntningen. Under hela perioden minskade andelen silver i mynten successivt så att de till slut nästan enbart bestod av koppar. Slutligen upphörde myntningen i Danmark väster om Öresund, men i Skåne fortsatte mynt att präglas. På grund av de inhemska myntens usla kvalitet cirkulerade samtidigt en hel del utländska mynt.

Tack till Jens Christian Moesgaard för upplysningen om det danska Coenwulf-myntet samt till Bertil Helgesson för information och bilder av mynten från Ravlunda.

Referenser

- Arbetet*. Dagstidning, Malmö.
- Balling, J. 1966. De romerske møntfund fra Skåne, Halland og Blekinge. *Nordisk Numismatisk Årsskrift*.
- Blackburn, M. A. S. & K. Jonsson. 1981. The Anglo-Saxon and Anglo-Norman element of north European coin finds. *Viking-Age Coinage in the Northern Lands*. Red. M. A. S. Blackburn & D. M. Metcalf. BAR International Series 122 (i). Oxford.
- Blunt, C. E., C. S. S. Lyon & B. H. I. H. Stewart. 1963. The coinage of Southern England,

- 796-840. *The British Numismatic Journal*, vol. XXXII, 1-74.
- CNS - *Corpus nummorum saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of Coins from the 9th-11th Centuries found in Sweden. Verzeichniss der in Schweden gefundenen Münzen des 9.-11. Jahrhunderts.* 3. Skåne 4. Maglarp-Ystad (red. B. Malmer & L. O. Lagerqvist). Stockholm 1987.
- Fabech, C. 1998. Kult og Samfund i yngre jernalder-Ravlundas som eksempel. *Centrala Platser-Centrala Frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern. En Vänbok till Berta Stjernquist.* AAL. Series in 8°, No. 28. Uppåkrastudier I (red. L. Larsson & B. Hårdh). Lund 1998.
- Galster, G. 1939. Møntfundet fra Hvitaby 1775. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1939, 125-160.
- von Heijne, C. 2004 a. *Särpräglad. Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Halland och Blekinge (ca 800-1130).* Stockholm Studies in Archaeology 31. Stockholm 2004.
- von Heijne, C. 2004 b. Järnålderns centralplatser ur ett myntperspektiv – de vikingatida mynten från Ravlundas i centrum. *Myntstudier* 2004:1.
- von Heijne, C. 2006. En tidig dorestadefterpräglingsfunnen i Räng Sand, Skåne. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 2006:1.
- Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner.* Acta Archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 38. Uppåkrastudier 5. Lund 2002.
- Kvällsposten.* Dagstidning, Malmö.
- Lagerbring, S. 1780. *De monumento Kiwikensi.* Lund 1780.
- Liljegren, J. G. 1830. *Strödda anteckningar om fynd i svensk jord, samt en dertill hörande förteckning.* Stockholm 1830.
- Lind, L. 1981. *Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue, Text.* Acta Universitatis Stockholmiensis 11:2. Stockholm 1981.
- Lind, L. 1988. *Romerska denarer funna i Sverige.* Stockholm 1988.
- Linder Welin, U. 1956. Graffiti on Oriental coins in Swedish Viking Age hoards. *K. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsberättelse 1955-1956, III. Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum.* Särtryck.
- Kr - Kristianstads regionmuseum, inventarienummer.
- LUHM - Lunds universitets historiska museum, inventarienummer.
- Malmer, B. 1966. *Nordiska mynt före år 1000.* Acta Archaeologica Lundensia series in 8° minore, no 4. Lund 1966.
- Morgonbladet.* Dagstidning, Stockholm.
- Moesgaard, J. C. 2004. *Christiana Religio. Skalk.* 2004:6.
- Moesgaard, J. C. & S. Å. Tornbjerg. 1999. A Sixteenth *Agnus Dei* penny of Æthelred II. *Numismatic Chronicle* 1999, 327-332.
- Morrison, K. F. & H. Grunthal. 1967. *Carolingian Coinage.* Numismatic Notes and Monographs 158. New York 1967.
- North, J. 1994. *English Hammered Coinage.* Vol. 1. Early Anglo-Saxon to Henry III c. 600-1272. London 1994.
- Rasmusson, N. L. 1934. Nordens tidigaste import av engelska mynt. *Fornvännen* 1934, 366-372.
- Rispling, G. 2004. Cirkulationsspår på mynt från vikingatiden. *Myntstudier* 2004:4.
- Rispling, G. 1998. Två typer av cirkulationsspår på vikingatidsmynt. *Ord med mening. Festskrift till Jørgen Steen Jensen* (red. J. C. Moesgaard & P. Nielsen). Taastrup 1998.
- Rispling, G., M. A. S. Blackburn & K. Jonsen. 2008. *Catalogue of the Coins. Means of Exchange* (red. D. Skre). Kaupang Excavation Project, Publication Series vol. 2. Oslo 2008.
- SHM/KMK - Statens historiska museer och Kungl. myntkabinetet, inventarienummer.
- Stockholmstidningen.* Dagstidning, Stockholm.
- Sundin, O. 1918. *Om förhistoriska guld- och silverfynd i Lunds universitets historiska museum och några därmed sammanhängande frågor.* Från Lunds universitets historiska

museum. Lund 1918.

Wedmark, B. 1968. Nils Henric Sjöborgs beskrivning över Ravlunda. *Sydsvenska Ort-namnssällskapets Årsskrift* 1968.

Wiechmann, R. 1996. *Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein. Vom "Ringbrecher" zur Münzwirtschaft*. Offa-Bücher, Bd 77. Neumünster 1996.

Williams, G. 2008. *Early Anglo-Saxon Coins*. Shire Archaeology. Oxford 2008.

Östergren, M. 1989. *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplotsindikation*. Theses and Papers in Archaeology 2. Stockholm 1989.

Släktskatter även i Egentliga Finland?

Eeva Jonsson

Bakgrund

Från Finland känner man till 29 skatter från 1000-talet, alla från fastlandet. Fynden är tydligt koncentrerade till ett litet område vid sydvästra kusten av Egentliga Finland (11 skatter) samt till sjöområdet i Tavastland (14 skatter). Dessutom känner man till en skatt från Satakunta, två från Savolax och en från Österbotten (fig. 1). De vikingatida myntfynden omfattar drygt 7.000 mynt, varav ca 450 kommer från gravar och ca 80 är lösfynd.

I sin avhandling har Tuukka Talvio kunnat visa att den största delen av de vikingatida mynten anlände till landet via Egentliga Finlands kust. Han menar även att det under 1000-talet uppstod en köpmannaklass vid kusten och att silverskatterna i Egentliga Finland tillhörde dessa handelsmän (Talvio 2002, 122-123). Redan tidigare hade arkeologer ansett att kustens handelsmän anskaffade pälsar och andra varor från inlandet och sålde dessa till utländska köpmän. På samma sätt som på Gotland har köpmän även i Egentliga Finland förmedlat varor från inlandet, i första hand

päls, och de egna produkterna var inte viktiga. De viktigaste importvarorna var vapen, silver, brons, bearbetat järn och salt. Den sociala och ekonomiska samhällsstrukturen i Finland har varit relativt jämn. Även silverrikedomen och fyndtätheten kring socknarna Raisio-Lieto-Nousiainen är jämförbara med Gotland (fig. 2).

Talvio använder begreppet grosshandlare när han pekar på kustens handelsmän och skatternas ägare, medan Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander däremot benämner dem som kustens handelsbönder i sin artikel (Lehtosalo-Hilander 1983, 297). Skatternas sammansättning ger viktig information om hur köpmän har förvärvat och använt skatten, men kontexten är minst lika viktig. På Gotland förvarades skatterna på den egna gården, sannolikt inne i boningshuset (Östergren 1989, 62.) d.v.s. att skatterna förvarades i familjekretsen. Under senare tid har man mer

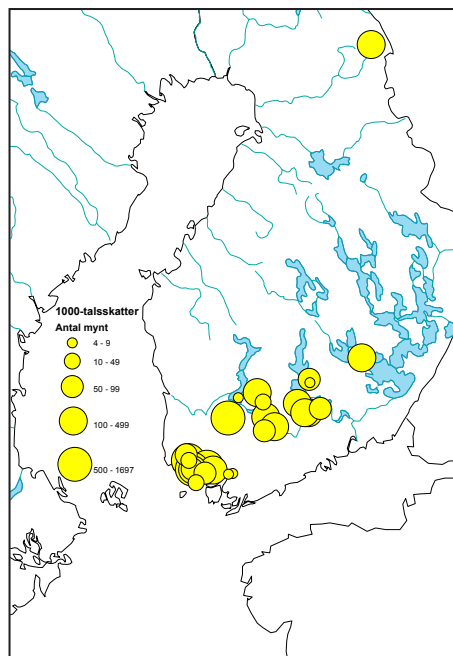

Fig. 1. Finska skattfynd från sen vikingatid.

och mer börjat diskutera begreppen familje/ släkt resp. passiva/aktiva skatter. Hur man har använt dessa begrepp har varierat. Med en familjesskatt avses här en skatt där mynten förvärvats, använts och deponerats under en generation, medan släktskatt avser en skatt som ärvt inom en släkt i ett eller flera led. Det är viktigt att notera att släktskatt inte betyder att slakten skulle ha ägt skatten. I motsats till förhållandena under 800-talets slut till 900-talets början (som analyserats av Odebäck 2008) är 1000-talet mer komplicerat att analysera. Mynten kan då ha använts aktivt eller passivt helt eller delvis oberoende av om det handlar om en familje- eller släktskatt. Det är bara i de fall då en skatt hittas intakt (Stumle – Östergren och Jonsson 1990) som man kan se hur mynt i en skatt konkret har använts. Begreppen aktiv och passiv blir därmed i praktiken mycket svåra att använda och kan ge felaktiga associationer. Här kommer därför bara begreppen familj- resp. släktskatt att användas.

Kan det även finnas släktskatter i Egentliga Finland? Det är svårt att säga någonting säkert om skatternas kontexter, eftersom man i Finland bara har grävt ut två vikingatida skattfyndplatser, varav ingen ligger i Egentliga Finland. Det gäller Varikkoniemi (eller Linnaniemi, platsens äldre namn som skatten är känd under) i Tavastehus sn, Tavastland samt Orijärvi i Mikkeli sn, Savolax. Båda skatterna har legat i direkt anslutning till samtida bebyggelse.

Cecilia Persson har analyserat skattfyndens kronologiska sammansättning på Gotland och på Sveriges fastland (Persson 1992). I Perssons analys skiljer sig det gotländska materialet betydligt från övriga Sverige. Persson kopplar skatterna från fastlandet till en generation och hon har bara tolkat en skatt på fastlandet (Johannishus i Blekinge) som en släktskatt. Tidigare har ett skattfynd i Finland (Linnaniemi i Tavastehus sn, Tavastland) tolkats som en släktskatt (E. Jonsson 2009).

Problemet med de finska skatterna, speciellt de från Egentliga Finland, är att de hittades tidigt (de flesta på 1800-talet) och därmed är skatterna mycket dåligt dokumenterade. Det finns minst fyra skattfynd från Egentliga Finland och fem från Tavastland som man nästan inte vet någonting om. Dessutom finns det säkerligen flera skatter som aldrig rapporterats. På Gotland har det s.k. skattfyndprojektet vid Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar (RAGU), med Majvor Östergren som ansvarig projektledare, pågått fr.o.m. 1977. De primära syftena med projektet har varit att rädda så mycket som möjligt av de rester av silverskatter som fortfarande fanns kvar på de gamla skattfyndplatserna, med hjälp av metalldetektorn samt att undersöka sambandet mellan vikingatida boplatser och silverskatter. Resultatet av projektet har varit imponerande. En systematisk användning av metalldetektorn i samband med inventeringar i Egentliga Finland skulle kunna erbjuda möjligheter att lokalisera äldre skattfyndplatser och se hur mycket mynt från skatterna som

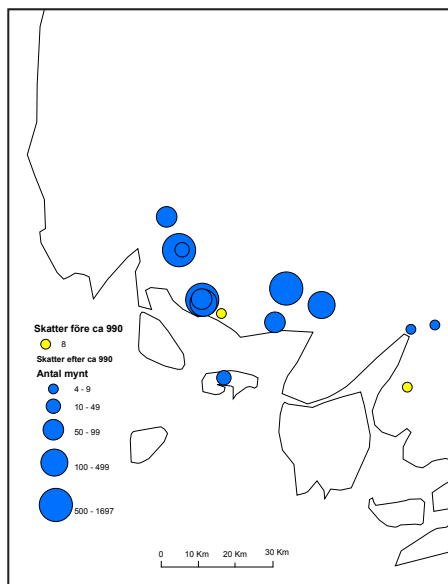

Fig. 2. Skattfynden i Egentliga Finland.

finns kvar i jorden och möjligen även att se hur skatterna kopplar till den samtida bebyggelsen.

Skattfyndsmaterialet från Egentliga Finland är som helhet för splittrat för statistiska analyser. Därför kommer här endast de två största vikingatida skattfynden att undersökas, d.v.s. Nikkilä, Nousis sn med 1.696 mynt (varav 1.476 hela och 221 fragment) och Anttila, Lundo sn med 900 mynt (varav 869 hela och 31 fragment).

Kort bakgrund till myntimporten till Finland under sen vikingatid

Den viktigaste förutsättningen för bildningen av släktskatter är en kontinuerlig myntimport. Genom att studera alla skatternas sammanställningar inom ett bestämt område samt deras förhållande till varandra, är det möjligt att dra slutsatser om hur kontinuerlig myntimporten har varit. Om man karaktäriserar situationen i hela Finland, kan man konstatera att det bara finns fyra skattfynd som är äldre än 1020-talet; Tiikkinummi i Perniö sn i Egentliga Finland (t.p.q. 935/6), Kårsämäki i Turku sn i Egentliga Finland (efter ca 944/5), Hadvala i Piikkiö sn i Egentliga Finland ((t.p.q. 997) och Väärämaa i Sysmä sn i Tavastland (t.p.q. 1006). Dessutom finns det två andra tidiga 1000-talsskatter, men de består huvudsakligen av smycken och är svåra att datera exakt (Talvio 2002, 49-50).

Kenneth Jonsson har påpekat att den första stora importvågen kom till Finland först på 1020-talet, d.v.s. ca tre decennier senare än i övriga Norden (Jonsson 1983, 30-31). Nikkilä och Anttila är nedlagda relativt lång tid efter att myntimporten tog fart. Det finns även flera skatter från tidsperioden innan dessa skatter deponerades, vilket betyder att myntimporten måste ha varit kontinuerlig dessförinnan (fig. 3).

Talvio har studerat myntimportens kronologi i Finland och observerat, att topparna för nedläggningstiderna i Sverige och i Finland sammanfaller speciellt på 950- och

1040-talet (Talvio 2002, 121-122). I Egentliga Finland dateras de mest betydande skatterna till 1030-1060-talen, medan skatterna från Tavastland har en större kronologisk spridning. Talvio summerar vidare att en detaljerad kronologi för myntimporten är svår att skapa, eftersom det finns anledning att förmoda att mynten kommer från en skandinavisk/baltisk myntstock och att mynten var blandade och något åldrade innan de kom till Finland. Talvio anser även att den starka myntimporten till Sverige och i viss mån Estland under 990-talet kan förklara den stora andelen mynt präglade före år 1000 i finska skatter från 1000-talet (Talvio 2002, 108).

Nikkilä, Nousis sn

Tuukka Talvio har daterat skatten till *ca* 1045 (Talvio 2002, 140). Den hittades 1895 i samband med att man uppförde en byggnad. Man hade flyttat schaktmassorna till en åker som låg i närheten då man upptäckte skatten. Om skatten har legat i ett förvaringskärl vet man inte. Den ursprungliga fyndplatsen låg också på en åker och det är därmed möjligt att den kan kopplas direkt till en samtida, överplöjd bebyggelse. Enligt uppgifter i fornlämningsregistret har man inventerat platsen 2003, men registret ger tyvärr ingen ytterligare information.

Nikkilä är det skattfynd i Finland som har flest engelska mynt. Anja Koronen påpekar att Nikkilä väl speglar den totala bilden i Finland;

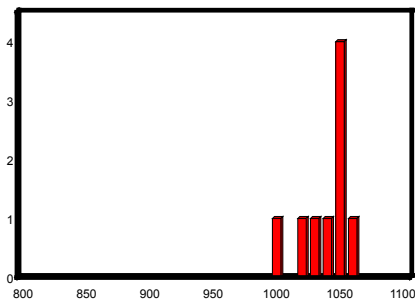

Fig. 3. T.p.q. för skattfynden i Egentliga Finland.

den vanligaste typen är Æthelred II, Long Cross och därefter Æthelred II, Last Small Cross, Knut, Quatrefoil och Pointed Helmet samt Æthelred II Crux. Engelska mynt är vanligast vid Åbotrakten (Koronen 1996, 28).

Anttila, Lundo sn

Skattfyndet från Anttila, Lundo sn, t.p.q. 1060, har en intressant kontext i omedelbar närhet av Finlands mest kända fornborg Vanhalinna (på svenska betyder namnet Gamla borgen) och en tidig kristen begravningsplats, kallad Ristinpelto (på svenska betyder namnet Korsåkern).

Fornborgen ligger på en brant, bergig backe mellan Auraån och Oxvägen. Fr.o.m. 800-talet var Oxvägen den viktigaste vägen mellan Egentliga Finland och Tavastland. Fornborgen har haft flera användningsfaser: de äldsta faserna dateras till bronsåldern (ca 1100-500 f.Kr.) och till järnåldern (ca 500-700 e.Kr.). Den mest intensiva användningsfasen började på 1000-talet och pågick fram till 1300-talets början. Åtminstone under en del av den tiden var borgen permanent bebodd.

Man känner inte till skattens exakta fyndplats, men enligt fornlämningsregistrets uppgifter låg skatten mellan åker- och ängsområden på en skogbevuxen kulle – det är alltså inte troligt att skatten har legat i direkt anslutning till samtida bebyggelse. Skatten hittades 1897 av hyresgäster på gården Anttila, i en håla mellan stenar. Det fanns även delar kvar av förvaringskärlet och spår av näver. Man har inventerat platsen 1954 och 2001 och i samband med den senare inventeringen grävde man provgropar. Inga fynd gjordes, men man kunde ändå konstatera att under torvlagren fanns sot och mörk jord till ett djup av 40 cm.

Speciellt i Anttilas fall verkar det troligt att skatten har innehållit flera fragmentariska mynt än de som har dokumenterats.

Analys

Först görs ett försök att analysera skatternas

sammansättning och bedöma om den tyder på om de kan klassas som familje- eller som släktskatter. Analysens mål är att förstå skatternas funktion – visar deras sammansättning att mynten förvärvats under en kortare tid (familjeskatt) eller under en längre tid (släktskatt). Detta görs genom att studera skatternas sammansättning av engelska mynt och andelen engelska och tyska mynt. Analysen förutsätter att skatterna motsvarar de mynt som fanns i cirkulation när mynten förvärvades och att något selektivt urval inte har skett. Både Nikkilä och Anttila omfattade mynt samt silverföremål. Christina Bäcksbäcka har publicerat 1000-talets skattfynd med mynt i Finland med fokus på det icke-monetära materialet (Bäcksbäcka 1975). I publikationen ingår en materialpresentation och analys av föremålen i båda skatterna. Föremålen kommer inte att behandlas närmare här.

För den yngre vikingatiden gäller generellt att andelen engelska mynt är som högst i tidiga skatter (normalt ca 50% som högst) och därefter minskar de för att nå sin lägsta andel i slutet av perioden (normalt mindre än 10%). För tyska mynt gäller generellt det omvända förhållandet gentemot de engelska. Mynt från övriga länder eller områden utgör alltid en mindre del av skatterna. I Nikkilä är de tyska mynten drygt fyra gånger fler än de engelska. I Anttila är de tyska mynten drygt 15 gånger fler än de engelska. Eftersom Anttilas t.p.q. ligger 15 år senare än Nikkilä följer de normen med en lägre andel engelska mynt i Anttila, men skillnaden är för stor för att enbart bero på skillnaden i t.p.q. Skillnaden måste istället bero på när mynten förvärvades snarare än när skatterna deponerades, d.v.s. en översiktlig analys talar för att Nikkilä är en släktskatt medan Anttila är en familjeskatt.

Fig. 5 och tab. 2 visar hur de engelska mynten i Nikkilä och Anttila fördelas på typer, d.v.s. typernas kronologiska sammansättning. Som nämnts ovan är importen av engelska mynt som störst i början av den senare vikingatiden och låg under slutet. Det

	Nikkilä	Anttila
Islamiska	4	4
Bysantinska	3	2
Burgundian	1	-
Franska	1	-
Tyska	1157	773
Italienska	4	-
Bömiska	1	-
Engelska	272	51
Irländska	6	2
Skandinaviska	66	13
Danska	15	18
Svenska	10	-
Norsk	-	1
Oidentifierade	96	11
<i>Totalt</i>	1.696	900

Tab. 1. Skatternas sammansättning (enl. Talvio 2002).

tog tid innan mynten försvann ur cirkulation och äldre mynt fanns därför kvar i begränsad mängd under lång tid. Det går därför inte att jämföra antalet mynt under olika perioder utan man måste jämföra den relativa andelen mot ett tänkt genomsnitt. Eftersom enskilda skatter kan påverka antalet för en viss typ kommer jämförelser här att göras gentemot antalet i svenska skatter (Persson 1992, 35). Om man först utgår från Anttila så är de vanligaste typerna Æthelred II Long Cross - Cnut Short Cross ca tre gånger vanligare än de tre typerna från Edward Bekännaren. I de svenska skatterna är motsvarande typer däremot ca 10-30 gånger vanligare. Det betyder att de yngsta engelska mynten i Anttila, d.v.s. Edward Bekännarens tre typer är kraftigt överrepresenterade. Importen av engelska mynt präglade ca 1051-1075 var synnerligen blygsam till Sverige och därmed sannolikt i princip obefintlig till Finland. Med andra ord visar antalet sena engelska mynt att alla engelska mynt i Anttila, även de äldsta, måste ha förvärvats vid en sen tidpunkt. Vad gäller Nikkilä kan man först konstatera att de yngsta engelska mynten är få eller saknas. Det kan tolkas som att skatten är feldaterad (t.p.q. borde ligga tidigare) eller att man förvärvat ett förhållandevis litet antal mynt under de sista åren innan skatten deponerades. Cnuts

Fig. 4. Norge. Olav Haraldsson 1015-1030. Myntort?, myntmästare Asthrith. Anttila.

två första typer är 3-4 gånger bättre representerade än hans yngsta typ, Short Cross präglad ca 1029-1035, medan relationen snarast borde vara ca 2:2:1 (baserat på det svenska materialet), d.v.s. den yngsta typen är underrepresenterad. Endast ett mynt är präglat efter 1035 och även om skatten skulle dateras till ca 1040 borde typen som präglas efter 1037 varit representerad. Det omvända gäller för skattens äldsta engelska typer - den vanligaste typen är Æthelred II Long Cross präglad redan ca 997-1003. Sammantaget pekar det på att mynten i skatten till stor del förvärvats ca en generation före deponeringen.

Resultat

Som framgått ovan går det att jämföra en skatt som är nedlagd på 1040-talet och en som är nedlagd på 1060-talet, eftersom det tidsmässigt inte är långt mellan skatternas t.p.q. Den kronologiska sammansättningen av engelska mynt visar tydligt att Anttila är en familjeskatt. Om man ställer de yngsta

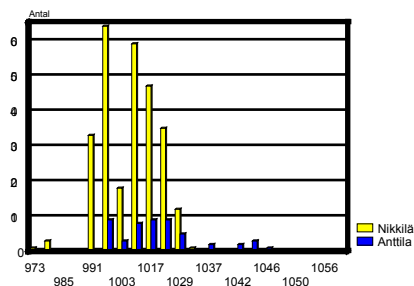

Fig. 5. Det totala antalet engelska mynt i skatterna från Nikkilä och Anttila.

		Nikkilä	Anttila
<i>Edgar</i>			
Reform Small Cross	973-5	-	-
<i>Edward Martyren</i>			
Normal Small Cross	975-8	1	-
<i>Aethelred II</i>			
First Small Cross	978-9	-	-
First Hand	979-85	3	-
Second Hand	985-91	-	-
Benediction Hand	991	-	-
Crux	991-7	32	-
Intermediate Small Cross	997	1	-
Long Cross	997-1003	64	9
Helmet	1003-9	18	3
Agnus Dei	1009	-	-
Last Small Cross	1009-17	59	8
<i>Cnut</i>			
Quatrefoil	1017-23	47	9
Pointed Helmet	1023-9	35	9
Short Cross	1029-35	12	5
<i>Harold I/Harthaenut</i>			
Jewel Cross	1035-7	1	-
<i>Harold I</i>			
Fleur-de-Lis	1037-40	-	2
<i>Harthaenut</i>			
Arm-and-Sceptre	1040-2	-	2
<i>Edward Bekännaren</i>			
Pax	1042-4	-	3
Radiate/Small Cross	1044-6	-	1
Trefoil Quadrilateral	1046-8	-	-

Tab. 2. De engelska mynten fördelning på typer i Nikkilä och Anttila.

mynten i skatten i relation till myntimportens volym, kan man konstatera att det finns många mynt under skattens sista decennier och att man mycket aktivt fått del av de nya mynt som importerats. En relativt hög andel äldre mynt även i Anttilaskatten kan förklaras av att myntcirkulation i Egentliga Finland har varit långsam och mynten inte har försvunnit helt ur cirkulation. Långsam myntcirkulation resulterar i att en del av de äldre mynten finns kvar även i familjeskatterna.

Jämfört med Anttila, har Nikkilä en jämnare

kronologisk spridning. Enligt min tolkning skulle Nikkilä vara en släktskatt som representerar två generationers sparade kapital. Speciellt om skatten har hört till köpmän som Talvio har föreslagit (Talvio 2002, 122-123), är detta värt att noteras. Majvor Östergren anser, att på Gotland var farmännen i huvudsak handelsmän. Eftersom en bonde knappast kan ha haft tid både med gården och handeln, föreslår Östergren att det kan ha varit de yngre barnen på Gotland, de som inte fick arva gården, som ägnade sig åt handelsverksamheten (Östergren 1983, 37, 47-48). Nikkilä skulle kunna vara ett exempel på en skatt som omfattar en köpmans sparade kapital, som sedan har gått i arv till nästa generation. Denna senare generation har fortsatt att utöka kapitalet, men om tolkningarna ovan är korrekta har den inte varit lika framgångsrik, kanske beroende på att konkurrensen efterhand har hårdnat. Å andra sidan, som Kerstin Odebäck har påpekat, att man kunde spara silvret till sina barn, för att ge dem rikedom och skydd (Odebäck 2008,

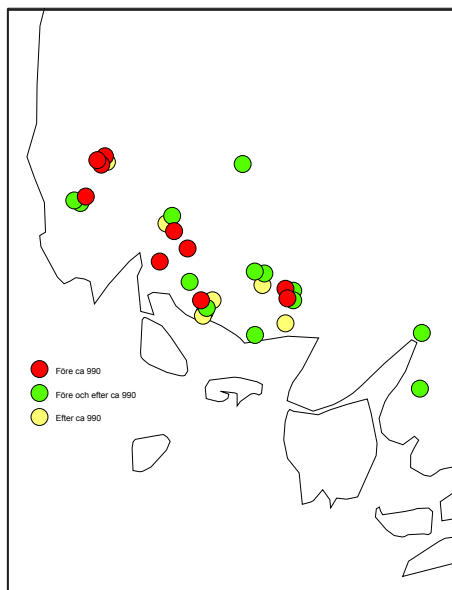

Fig. 6. Vikingatida gravfynd i Egentliga Finland.

4). Av någon anledning har nästa generation deponerat skatten i marken och sen har den blivit kvar där.

Det är även av interesse att jämföra spridning och datering av gravfynden i Egentliga Finland under hela vikingatiden (fig. 6). Spridningen visar att det redan under äldre vikingatid fanns importerade mynt i omlopp (vilket även två mycket små skatter visar). Det är också påfallande, vilket inte framgår av kartan att mynt från decennierna kring år 1000 är mycket vanliga. Att man har gravfynd behöver i och för sig inte betyda att myntimporten var betydande och kontinuerlig. Först i och med uppkomsten av ett flertal skatter har man ett säkert tecken på kontinuerlig import. Gravfynden visar emellertid på en period då man la grunden till en mer omfattande import under en följande period.

Litteratur

Bäcksbäcka, C. 1975. *Föremålbeståndet i 1000-talets finska myntförande skattfynd*. Helsingfors universitet. Stencilerat laudaturarbete, nr 11. Helsinki 1975.

Jonsson, E. 2009. Halskedjan i Linnaniemi-skatten. *Myntstudier* 2009:1, 1-13.

Jonsson, K. 1983. De vikingatida fynden med engelska mynt från Finland och några jämförelser med dem. *Fornvännen* 1983, 29-34.

Jonsson, K. 1992. Hoards and single-finds from the middle and northern Baltic Sea region c. 1050-1150. *Studia Baltica Stockholmensia* 9, 79-89.

Koronen, A. 1996. *Engelska mynt i nordiska fynd. En studie av de engelska myntens typsammansättningar i vikingatida fynd i Norden utom Sverige*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi, Stockholms universitet 1996.

Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1983. Gutarnas förbindelser med Finland. *Gutar och vikingar*. Stockholm 1983, 288-305.

Odebäck, K. 2008. *Släktskatt eller inte. Skatternas sammansättning under tidig vikingatid (islamiska mynt)*. Kandidatuppsats i arkeologi, Stockholms universitet 2008.

Persson, C. 1992. *Engelska mynt i svenska skatter. En studie av de vikingatida depåernas sammansättning med utgångspunkt från de engelska mynten*. C-uppsats i arkeologi, Stockholms universitet 1992.

Talvio, T. 2002. *Coins and coin finds in Finland AD 800-1200*. Iskos 12. Helsinki 2002.

Östergren, M. 1989. *Mellan stengrund och stenhus*. Theses and Papers in Archaeology 2. Stockholm 1989.

Östergren, M. 1983. Silverskatternas fyndplatser – farmännens gårdar. *Gutar och vikingar*, Stockholm 1983, 34-48.

Östergren, M. och Jonsson, K. 1990. The Stumle hoard - an insight into the affairs of a Gotlandic farman. *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis*, Nova series 6, Stockholm 1990, 145-158.

Klassisk problemstilling – handel eller herjing?

Svein H. Gullbekk

Inledning

Det er få aspekter ved vikingtiden som har fått så stor oppmerksomhet som de tallrike skattefunnene i vikingenes verden. Sagaene er fulle av beretninger hvor sølvet spiller rollen som statussymbol, verdibærer, gave og i enkelte tilfeller også som omsetningsmiddel. I Nord-Europa er det funnet flere enn 600 000 mynter fra vikingtiden, i tillegg kommer et betydelig omfang umyntet sølv. Til sammen er skattefunnsmaterialelet så rikt, mangfoldig og geografisk utbredt at det ikke kan være tvil om at sølv hadde en betydelig plass i sosiale og økonomiske relasjoner, i Skandinavia så vel som og Europa i vikingtid. Majvor Östergrens er en av de som opp gjennom årene har levd tette inn på vikingtidens skattefunn, nylig også som en slags fødselshjelper for det største av dem alle, Spillingsskatten fra Othems socken på nordøstre Gotland.¹ Det er ikke mange forskere som får oppleve at deler av deres forskning går inn i den all-

menne kunnskapen om hvordan vikingtidens mennesker levde og virket. Östergrens forskning har vist at de fleste skattene faktisk ble oppbevart innenfor bygningsmassen på gården. Når dette var praksis på Gotland er det rimelig å tro at det også var slik andre steder. Dette er grunnleggende kunnskap om hvordan vikingene ivaretok sine formuer. I denne artikkelen vil jeg bevege meg mellom skattefunnene slik de tok form på vikingtidsgårdene og andre steder i Skandinavia og vikingenes aktiviteter i utlendighet der de fikk hånd om sølv som de brakte med seg hjem.

Det har lenge vært slik at generelle fremstillinger om vikingtidens historie har fremholdt sammenhengen mellom skattefunn og vikingenes plyndringer og store utbetalinger av tributter, særlig de såkalte danegeldene. Danegelder utgjorde utbetalinger fra den engelske kongemakten til vikinger i årene 991 til 1018. Størrelsen på disse danegeldene overgår alle andre tributter som ble betalt vikinger. Utbetalingene skulle sikre fred og vikingenes støtte. Selv om man innenfor numismatiske og visse arkeologiske kretser en god stund har visst at det ikke finnes noen direkte sammenheng mellom danegeldutbetalinger og skandinaviske skattefunn fra sen vikingtid, er det fortsatt vanlig å finne slike oppfatninger i håndbøker og studentlitteratur.² Nå skal det anføres at arkeologer og numismatikere i stadig større grad har funnet støtte i handel som forklaringsårsak til sølvskattefunn i vikingenes verden. Til samme tid innrømmer arkeologene at det ofte er vanskelig å skille mellom plyndring og handel i det arkeologiske importmateriale. Heller ikke myntmaterialet gir i utgangspunktet presis informasjon, men gjennom analyser av myntene, myntvesenets organisering og myntene i arkeologisk kontekst gir materialet en viss innsikt i forholdene.

Om vikingtidens skattefunn stammer fra herjinger eller handelsvirksomhet er en klassisk problemstilling i vikingtidsforskningen. Numismatikeren Kenneth Jonsson

har drøftet problemstillingen og kommet til at de angelsaksiske myntene som er funnet i Norden, ikke kan ses i samband med herjings- og plyndringsaktivitet utført av nordiske vikinger.³ Når jeg begir meg ut på nok et forsøk på å kaste lys over emnet ut fra skandinavisk perspektiv, er ikke det for å devaluere Jonssons konklusjoner. Men sentrale problemstillinger kan og bør drøftes igjen og igjen, og gjerne belyses fra forskjellige vinklinger. Av den enkle grunn vil jeg se nærmere på omstendighetene omkring den enorme danegelden som ble utbetalt til vikinger i 1018, og om denne eventuelt reflekteres i skandinaviske funn på en måte som sannsynliggjør at vikingene brakte med seg sølvet hjem og gravde det ned.

I norsk sammenheng foreligger det flere studier av forholdet mellom vikingenes virksomhet og arkeologisk funnmateriale. Arkeologen Irmelin Martens har studert vikingtogene ut fra arkeologiske kilder og fremlegger hovedtrekkene i et rikt funnmateriale som kan knyttes vestover til De britiske øyer og østover til russiske områder og understreker at det er svært vanskelig å skille mellom røvet gods og handelsvarer i materialet fra irsk og engelsk område (Irmelin Martens, Vikingtogene i arkeologisk belysning, Viking 1960,

Fig. 1. Årstadskatten ved Egersund i Rogaland, tpp. 1029. Det norske skattefunnet med flest Quatrefoil-penninger, til sammen 222 stykker.

93-117). At nordmenn gjorde seg gjeldende på kontinentet er vel dokumentert i forbindelse med Westfaldingenes besøk i fransk farvann i 842. Westfaldingene var folk fra Vestfold i Viken (på vestsiden av Oslofjorden, samme område som Skiringssalskaupangen og Gokstad-, Oseberg- og Borrehaugene). Disse westfaldingene seilte opp Loireelven med 67 skip. Nordmennene var til de grader voldsomme at de kom til å stå som skrekkens eksempel for franske befolkning i lange tider. Etter å ha herjet vidt omkring etablerte Westfaldingene den første vinterbase som vikinger grunnla på Kontinentet, i Noirmoutier ved Loire-munningen.

Nå skal det sies at nordmennene ikke var de første som drev plyndringer langs Loire-elven. Allerede i 836 hadde danske vikinger vært på ferde og herjet Noirmoutier. I 841 ble Rouen herjet og brent. Vikingene tok blant annet Bordeaux, Périgueux, Limoges, Angouleme, Toulouse, Angers, Tours, Orleans, Paris, Rouen. Listen over skjebner i vikingtidens Frankrike er lang. Franskmennene var imidlertid ikke alene om å bli hjemsokt av nordiske sjørøvere. Vikingraid mot en rekke steder på De britiske øyer er godt belagt i skriftlige kilder. Det finnes et betydelig antall referanser til vikingenes voldsomme fremferd i skriftlige kilder fra 800- og 900-tallet. Kirkelærde beskrev vikingene som hedenske fiender av menneskeheten. Vikingene har i senere år i stadig større grad blitt omtalt som røverbander som slo til der mulighetene for vinning var størst. Deres mål var ikke først og fremst preget av strategiske beslutninger om landbesittelse og etablering av høvdingedømmer og kongemakt, i hvert fall ikke før vikinger som Sven Tveskjegg, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson begynte å operere i maktpolitiske farvann mot slutten av 900-tallet.

I europeisk historieskrivning har vikingene ofte blitt fremholdt som pådrivere i statsutvikling gjennom ytre trusler som førte til konsolidering av konge- og statsmakten i de landene som ble utsatt for herjinger, først og

fremst Frankeriket og England. Franske annaler forteller om vikinger som lot seg overtale til å avstå herjinger imot betaling i sølv på 800-tallet.⁴ På slutten av 900- og begynnelsen av 1000-tallet forteller Anglo-Saxon Chronicle om den angelsaksiske kong Æthelred II etterfulgt av den danske Knut den mektige som begge betalte vikinger store summer for beskyttelse.⁵

Ut fra et norsk perspektiv er det interessant å merke seg at to av de mest profilerte vikingkongene i norsk historie var ledende figurer ved tre av de seks dangeldene som ble utbetalt. I 991 var Olav Tryggvason leder for vikinghæren som mottok 10 000 pund sølv. Tre år senere, i 994, var han igjen leder for den vikinghæren som mottok 16 000 pund sølv, denne gang i partnerskap med den danske Sven Tveskjegg. Og i 1012 var Olav Haraldsson med på å dele utbyttet av en meget stor danegeld, 48 000 pund sølv.⁶ Både Olav Tryggvason og Olav Haraldsson returnerte til Norge og ble konger kort tid etter respektive utbetalinger. Det synes klart at danegeldene må ha sikret dem et finansielt grunnlag for å gjennomføre kravet på Norges trone. På den annen side er det merkelig at ikke flere angelsaksiske mynter er funnet i Norge sammenlignet med Danmark og Sverige med tanke på hvor betydelig summer disse kongsemmene trolig hadde hånd over. Samlet sett utgjør angelsaksiske mynter i norske funn mindre enn 10 % enn i svenske funn. Ifølge sagaen seilte Olav Haraldsson hjem fra England med to knarrer, det vil si handelskip. I så fall er det rimelig å tro at han brakte med seg varer fremfor store mengder sølv. I stedet for å vende hjemover med bare sølv valgte han å bruke sølvmyntene fra kong Æthelred II til å sikre seg engelske varer som var ettertraktet i Norge.⁷ Vikingenes rolle som handelsmenn har lenge vært anerkjent, men i senere år har stadig flere arkeologiske utgravninger stadfestet slik handelsvirksomhet. Det er særlig de arkeologiske undersøkelsene av vikingenes overvintringsleire ved Torksey

vinteren 872-873 og Repton vinteren 873-874 som har avdekket spor etter vikinger som drev handel og håndverksvirksomhet.⁸ I senere år har omfattende undersøkelser ved tidlige bydannelser i Skandinavia produsert store mengder materiale som underbygger oppfatninger av handel og håndverksproduksjon for salg i vikingtiden.⁹

Allerede i 840-årene forteller skriftlige kilder om vikinger som overvintret ved Nourmoutier i Frankerriket. Nourmoutier var senter for transitthandelen med salt og vin fra sør til nordlige områder. Hvilket antagelig passet vikingene utmerket. Etter at vikingene begynte å overvintre på sine tokter utenfor Norge, fikk deres aktiviteter nye dimensjoner. Hvis én vinter, hvorfor ikke to, eller tre? Vintrene var varmere enn i Skandinavia og landet fruktbart. Hvorfor vende hjem i det hele tatt? Dette skulle danne optakten til den omfattende kolonisasjon som vikingene satt i gang med både på Kontinentet og på De britiske øyer.

Omkring år 1000 utgjorde større vikinghærer en trussel mot det engelske kongedømmet. For å avverge plyndringer fra vikinger og samtidig sikre seg deres støtte og beskyttelse var altså det engelske kongedømmet villig til å utbetale store summer. Danegelder ble utbetalt i årene 991, 994, 1002, 1006, 1012 og 1018. Spørsmålet i denne sammenheng er altså hva som skjedde med den store utbetalingen i 1018. Ifølge Anglo-Saxon Chronicle reiste deler av vikingene tilbake til Danmark, som vel i dette tilfelle ikke må forstås som Danmark per se, men vikingenes hjemland.¹⁰ Allerede her aner vi at deler av utbetalingen ikke forlot De britiske øyer, men ble brukt til forskjellige formål i det angelsaksiske samfunnet, kanskje helst i Danelagen.

DANEGELDEN 1018

Når det gjelder utbetaling av tributter til vikinger generelt, kan vi fastslå at de store geldene som er registrert i Frankerriket på 800-tallet så å si ikke har satt spor etter seg i nordiske funn. Da er det annerledes med

angelsaksisk mynt. Samlet sett er det funnet flere enn 62 000 angelsaksiske penninger fra ca. 975 til 1100, hvorav nærmere 3700 stammer fra norske funn. Det offisielle tallet på angelsaksiske penninger i norske funn har lenge vært ca. 3300. Inngående studier av de mange fragmentene av angelsaksiske penninger i disse funnene har ført til at tallet må oppgraderes med flere hundre eksemplarer. Studiene er gjennomført av Elina Screen i prosjektet *Sylloge of Coins of the British Isles: Norway*, vol. I-II.¹¹ Begynnelsen på den store importen av angelsaksisk mynt til Skandinavia omkring 975 sammenfaller godt med de første geldene som ble utbetalt 991 og 994. Mens danegelder siste gang ble utbetalt i 1018 fortsatte utbetaling av såkalte heregelder. Heregelder var betaling for en stående styrke vikinger som vedvarte til år 1051. Etter 1051 kan vi observere en markant nedgang i angelsaksisk mynt i skandinaviske funn. Spørsmålet er om denne nedgangen skal

Fig. 2. Vikingtidsvåpen fra norske funn.

knyttet til opphøret i utbetaling av danegelder eller det skyldtes politiske og økonomiske forhold i Skandinavia. Etter 1050 ble det vanlig å erstatte utenlandsk mynt med hjemlige pregninger i både Danmark og Norge. Mange av de angelsaksiske penningene som kom til Danmark og Norge ble smeltet ned og resirkulert som respektive dansk og norsk mynt i andre halvdel av 1000-tallet. Det er derfor rimelig å se utviklingen innenfor Skandinavia som en vesentlig årsak til nedgangen i angelsaksisk mynt i skandinaviske funn etter 1051.

Til tross for det rike angelsaksiske myntmaterialet, er antallet tyske mynter fra samme periode enda større. Samlet sett er det funnet 325 000 tyske penninger i nordøstre deler av Europa. Fra 800- og 900-tallet er det dessuten funnet flere enn 225 000 islamske dirhemer fra samme område. Det finnes imidlertid ingen kilder som forteller om vikinger som herjet tyske eller russiske områder. I dag blir strømmen av islamske og tyske mynter sett på som resultat av fredelig virksomhet, helst handel. Teoretisk sett kunne man tenkt seg engelske konger som betalte vikinger i tysk sølv, og at det var årsaken til så mange tyske mynter i skandinaviske funn, men det var neppe tilfelle. Det finnes ingen kilder som tyder på at tyske penninger skal ha kommet til Skandinavia via England. Isteden kan det virke som om en del angelsaksisk mynt har kommet til Skandinavia via markedene i Rhinområdet, og da som resultat av handel.¹²

Samlet sett beløper utbetalingene til vikinger ifølge Anglo-Saxon Chronicle seg til 216 000 pund sølv i årene fra 991 til 1018. Denne sølvmengden tilsvarer, hvis man omregner mengden til penningvekt, ca. 52 millioner mynt. Det er verdt å minne om at Europas største middelalderskatt, som stammer fra midten av 1200-tallet, den såkalte Brussel-skatten, inneholdt ca. 75 000 engelske penninger og ca. 75 000 lokale penninger.¹³ Vikingtidens største skattefunn, fra Spillings på Gotland, inneholdt 14 000 islamske dirhemer. Utbetalingen av danegeld

i 1018 var den soleklart største av de som er registrert i skriftlige kilder, 82 500 pund sølv, omregnet i penningvekt nærmere 20 millioner penninger. En enorm sum uansett hvilken målestokk man måtte bruke.

Ingen danegeld har blitt så inngående diskutert som den voldsomme utbetalingen i 1018. Summen som oppgis i The Anglo-Saxon Chronicle er faktisk så stor at flere forskere har stilt spørsmålsteget ved troverdigheten om størrelsen på danegelden 1018, altså om summene som står oppgitt er farget av forfatterens imaginære evner. Dette temaet har vært gjenstand for en inngående debatt i English Historical Review der konklusjonen fortsatt er delt, men det hersker konsensus om at danegelder ble utbetalt, og at de var betydelige.¹⁴

Analyse av myntmaterialet

Det finnes ingen større studie av Knut den mektiges utmynting på engelsk side, men det foreligger en rekke spesialstudier. Status for forskningen på feltet foreligger i Kenneth Jonssons artikkel "The Coinage of Cnut" (1994).¹⁵ Samlet er det registrert nærmere 20 000 angelsaksiske penninger utgitt i Knut den mektiges navn. Av disse stammer bare omtrentlig 10 % fra De britiske øyer.¹⁶ I likhet

Fig. 3. Gokstadskipet.

med så å si alle angelsaksiske mynttyper er langt det største antall mynter funnet i Skandinavia. Et faktum som gjør det nærliggende å se en direkte sammenheng mellom angelsaksiske mynter i skandinaviske funn og danegeldene.

Knut den mektige hadde vært konge over angelsakserne i et par-tre år da han forhandlet frem avtalen med vikingene i 1018. Danegeldene hadde hele tiden økt i omfang siden den første avtalen ble inngått i 991. Det må ha vært spesielt for en dansk konge å skulle forhandle frem en slik avtale med sine gamle forbundsfeller. Når avtalen om utbetaling av beskyttelsespenger ble så stor i 1018 kan det ha hatt sammenheng med at vikingene måtte love og avstå fremtidige utbetalinger og isteden akseptere å bli del av en stående styrke i kongens tjeneste, mot betaling.

Da Knut ble konge i England gjorde han det som var sedvane, han gjennomførte en myntfornyelse der forgjengerens mynter

Fig. 4a-c. Engelske mynter fra Gandarve fundet, Alva sogn, Gotland. a) Æthelred II, Last Small Cross typ ca. 1009-1017, York, myntmestere Lefinc; b) Cnut, Quatrefoil typ ca. 1017-1023, Cambridge, myntmestere Cniht; c) Cnut, Pointed Helmet typ ca. 1023-1029, Winchester, myntmestere Ælfstan.

av typen Last Small Cross (ca. 1009-1017) ble erstattet med hans egne pregninger. Den første mynttypen som ble utgitt i Knuts navn var den såkalte Quatrefoil-typen, ca. 1017-1023. Quatrefoil-typen ble erstattet av en ny type ca. 1023, også denne i Knut den mektiges navn, den såkalte Pointed Helmet-typen. Dessverre er det ikke bevart myntregnskaper som forteller noe om størrelsen på utmyntingene fra denne perioden. Den engelske numismatikeren Michael Metcalf har imidlertid gjennomført inngående undersøkelser av utmyntingenes omfang som viser at utmyntingene av Quatrefoil-typen under Knut den mektiges første tid var den største i perioden ca. 975-1100. Det finnes altså klare sammenhenger mellom opplysningene om utbetaling av en meget stor danegeld i 1018 og utmyntingsvolumet til samme tid.¹⁷ Samlet sett regner Metcalf med at det ble utmyntet penninger til en verdi av £ 196 000 eller i størrelsesorden 44 millioner penninger.¹⁸ Størrelsen på utmyntingene er én ting, men det er dermed ikke sikkert at man utnyttet muligheten til å betale med mynt selv om muligheten var tilstede.

Det er imidlertid ikke bare størrelsen på utmyntingene som øker kraftig. Organiseringen av utmyntingene ved en rekke myntsteder i England endret seg også radikalt. Antallet stempler som var i bruk ved mindre og mellomstore myntsteder økte betydelig. Ved det ellers ganske ubetydelige myntstedet Southampton økte antall stempler fra 5 til 35 og antallet myntmestere til syv. Disse syv

År	Pund sølv
991	10.000
994	16.000
1002	24.000
1006	36.000
1012	48.000
1018	82.500

Tabell 1: Utbetalinger av danegelder slik de står oppført i Anglo-Saxon Chronicle.

myntmesterne var alle aktive ved det store myntstedet Winchester, men arbeidet altså deltid for Southampton. Det er imidlertid påfallende at så mange myntmestre ble involvert i arbeid for Southampton, noe som tyder på at utmyntingene foregikk innenfor et kort tidsrom. Det er rimelig å tolke disse endringene som forårsaket av ekstraordinære forhold.¹⁹ Om aktivitetsøkningen ved mynten i Southampton hadde skjedd isolert, hadde det vært lite aktuelt å se dette i sammenheng med danegelden 1018. Likeartet økning i utmyntingsaktiviteten kan imidlertid observeres ved et stort antall myntsteder: Bristol, Ilchester, Taunton, Watchet, Barnstaple, Bruton, Crewkerne, Axbridge, Langport, Bath, Malmesbury, Cricklade, Oxford, Wallingford, Bedford, Cambridge, Colchester, Sudbury, Hertford, Northampton, Leicester, Gloucester, Hereford, Worcester, Shrewsbury og Chester.²⁰ Mot denne bakgrunn er det ikke bare fullt mulig, men også ganske sannsynlig, at utbetalingen involverte bruk av mynt.

At det på engelsk side er mulig å sannsynliggjøre at danegelden 1018 involverte bruk av mynt gjør det ekstra interessant å undersøke om angelsaksiske penninger av typen Quatrefoil (ca. 1017-1023) er vanligere enn andre typer i skandinaviske funn. Samlet sett omfatter skandinaviske funn flere enn 62 000 angelsaksiske penninger. Av disse utgjør den siste mynttypen under Æthelred II (Last Small Cross ca. 1009-1017) og de to

første mynttypene fra Knut den mektiges tid Quatrefoil (ca. 1017-1023) og Pointed Helmet (ca. 1023-1029) til sammen flere enn 14 000 penninger. Siden Pointed Helmet-typen først ble utgitt etter ca. 1023 kan vi utelate disse penningene fra diskusjonen om danegeldutbetalinger 1018. Samlet sett er det interessant å se at mynttypen Quatrefoil utgjør det minste antallet av de tre typene, selv om forskjellene ikke er store. Sammenliknet med mynttypen forut for danegelden, den såkalte Last Small Cross (ca. 1009-1017), er det noe flere av denne enn Quatrefoil. Det er imidlertid flest eksemplarer av typen Pointed Helmet (ca. 1023-1029), som ikke kan ha blitt brukt til å betale vikinger med i 1018 fordi den først ble preget flere år senere. Også i norske funn er typen Pointed Helmet i flertall. I svenske funn er det derimot typen Last Small Cross som er best representert.

I svenske funn er disse tre typene blant de best representerte. Av til sammen 59 mynttyper fra ca. 975 til 1135 er det bare to engelske typer som forekommer i flere eksemplarer. Det er den såkalte Crux-typen (C) som ble preget ca. 991-997 og Long Cross-typen som ble preget ca. 997-1003. De er funnet i henholdsvis 6440 og 7288 eksemplarer fordelt på 199 og 208 svenske funn.²¹ Til sammenligning har det bare blitt funnet 838 Crux- og 1476 Long Cross-penninger i danske, norske, islandske og finske funn.²² At det ikke er funnet flere Crux-penninger i

		Danmark	Norge	Sverige	Finland	Sum
Last Small Cross	ca. 1009-1017	330	413	3753	112	4608
Quatrefoil	ca. 1017-1023	751	559	3176	81	4567
Pointed Helmet	ca. 1023-1029	1030	610	3169	77	4886
Sum		2111	1582	10098	270	14061

Tab. 2: Antall angelsaksiske penninger av typen Last Small Cross, Quatrefoil og Pointed Helmet i nordiske funn. Kilder: Cecilia Person, *Engelska mynt i svenska skatter. En studie av de vikingatida depåernas sammansättning med utgångspunkt från de engelska mynten*, C-uppsats arkeologi Stockholms Universitet 1992 og Anja Koronen, *Engelska mynt i nordiska fynd. En studie av de engelska myntens typsammansetningar i vikingtida fynd i Norden utom Sverige*, C-uppsats arkeologi Stockholms Universitet 1996.

norske funn er påfallende med tanke på den sentrale rolle Olav Tryggvasson og med ham en rekke norske vikinger spilte i utbetalingene av danegelder i 991 og 994.

Ut fra et geografisk perspektiv er det bemerkelsesverdig at Knut den mektiges engelske mynter er så mye mer vanlige i svenske funn sammenlignet med danske og norske. En forklaring på den markante forskjellen mellom svenske og andre funn kunne tenkes å ha bakgrunn i én eller et par-tre store forsendelser av slike mynter til Sverige, men generelt er det svenske materialet betydelig større enn alt annet i Skandinavia. Dessuten stammer de engelske mynttypene som drøftes her fra henholdsvis 159 funn for Last Small Cross, 146 funn for Quatrefoil og 59 funn for Pointed Helmet.²³

I Norge er funnene av Knutsmynter hyppest å finne i det vestfjellske Norge, det vil si mot De britiske øyer. Ifølge sagnene var det også på Vestlandet at Knut den mektiges sendebud betalte norske stormenn for støtte i kampen mot Olav Haraldsson i 1028. I norsk historisk litteratur går disse myntene under betegnelsen Knutsmynt.

Mer handel enn herjing

Norske og danske vikinghøvdinger spilte en fremtredende rolle ved utbetalinger av gelder i 991, 994 og 1012. Den danske Knut den mektige spilte en sentral rolle i utbetalingene i 1018, men da på debtors side. Vitnesbyrd om svenske vikinger på runestener vitner om deltakelse i vikingtog som resulterte i gelder, men ikke at de spilte noen sentral rolle. Likevel, det er i svensk jord de fleste og største vikingtidsskattene er funnet.

Det er påfallende at numismatiske kilder på engelsk side sannsynliggjør at mynt ble brukt som del av utbetalinger til vikinger i 1018, mens skandinaviske skattefunn ikke kan sies å sannsynliggjøre at det finnes en direkte sammenheng med danegelden 1018. Det er rimelig å tro at vikinger mottok mynt, gjerne store mengder engelsk mynt i 1018. Disse

myntene må imidlertid ha blitt satt i omløp og blitt en del av et generelt pengeomløp før de havnet i skandinavisk jord. Det taler i så fall for at vikingerne drev handel i stor stil, og at denne handelen foregikk i større utstrekning enn bare det å skipe varer fra De britiske øyer til Skandinavia. Mye tyder på at de fleste myntene som ble utbetalt til vikinger i 1018 aldri forlot De britiske øyer. De eksemplarene som dukker opp i skandinaviske funn avspeiler bare en mindre del av de pengesummene som utgjorde pengeomløpet i kjølvannet etter den største av de sagnomsuste danegeldene.

Noter

- 1 Majvor Östergren, Spillings: världens största vikingatida silverskatt. *Spillingsskatten. Gotland i vikingatidens världshandel* (red. A.-M. Pettersson). Visby 2008, 11-40.
- 2 Birgit and Peter Sawyer, *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation circa 800-1500*, London 1993, 151; Julian D. Richards, *Viking Age England*, Stroud 2004, 45
- 3 Kenneth Jonsson, The import of German coins to Sweden and Denmark c. 920-990. *Sigtuna Papers. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis*, Nova series 6, 142.
- 4 Se oversikt over "Vikingerens Angreb og militære Foretagender på det vest- og sydeuropæiske Fastland i det 9. århundrede" som omtales i franske annaler, i *Vikingerne i Franken: skriftlige kilder fra det 9. århundrede*, utg. E. Albrechtsen 1976, Odense 1976, 135-141.
- 5 *The Anglo-Saxon Chronicle*, ed. G.N. Garmonsway, London 1953, 126-127; 128-129; 133; 138; 142-143; 154 (A-version, The Parker Chronicle)-155 (E-version, The Laud Chronicle).
- 6 Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen, *Norsk Historie 750-1537*, Oslo 1999, 64 og 67.
- 7 Moseng et al. 1999, 67
- 8 Martin Biddle et al., Coins of the Anglo-Saxon period from Repton, Derbyshire, i M.A.S. Blackburn, *Anglo-Saxon Monetary History*, Leicester 1986, 111-132; Mark Blackburn, Finds from the Anglo-Scandinavian site of Torksey, Lincolnshire', *Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanislawowi Suchodolskiemu w 65. rocznice urodzin* (red. B. Paszkiewicz), Warsaw, 2002), 89-101
- 9 I norsk sammenheng er det særlig de arkeologiske

undersøkelsene i Skiringssalskaupangen som står sentralt, se Dagfinn Skre (ed), *Means of Exchange*, Kaupang Excavation Project Publication series, vol. 2, Norske Oldfunn XXIII, 30-31.

- 10 ASC 154-155.
- 11 Jf. Elina Screen, Om at forstå knækkede mønter. Knækkede angel-saksiske mønter i fund fra Norge, *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2006, 56-61.
- 12 Kenneth Jonsson, The routes for the importation of German and English coins to the Northern Lands in the Viking Age. *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum Deutschen Münzwesen in Sächsischer und Salischer Zeit Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990* (red. Bernd Kluge), Sigmaringen 1993, 205-232.
- 13 Svein H Gullbekk og Nicholas J. Mayhew, *Sølvskatten fra Brussel. Det største funnet av middelaldermynter i Europa*, Oslo 2004.
- 14 M.K. Lawson, The collection of Danegeld and Heregeld in the reigns of Aethelred II and Cnut, *English Historical Review* (hereafter *EHR*), vol. 99, 1984, 721-38; J. Gillingham, 'The Most Precious Jewel in the English Crown': Levels of Danegeld and Heregeld in the Early Eleventh Century, *EHR*, Vol. 104, 1989, 373-84; M.K. Lawson, 'Those stories look true': levels of taxation in the reigns of Aethelred II and Cnut, *EHR* 1989, pp. 385-406; John Gillingham, Chronicles and Coins as Evidence for Levels of Tribute and Taxation in Late Tenth and early Eleventh-century England, *EHR*, 1990, 939-950; M. K. Lawson, Danegeld and Heregeld Once More, *EHR*, 1990, 951-961.
- 15 Kenneth Jonsson, The Coinage of Cnut. *The Reign of Cnut. King of England, Denmark and Norway*. (red. Alexander Rumble), London 1994, 193-230.
- 16 Jonsson 1994, 207.
- 17 D.M. Metcalf, Can we believe the very large figure of £72,000 for the geld levied by Cnut in 1018?, in *Studies in late Anglo-Saxon Coinage: in memory of Bror Emil Hildebrand* (red. K. Jonsson), Numismatiska Meddelanden XXXV, Stockholm 1990, 165-76.
- 18 Michael Metcalf, Continuity and change in English monetary history, c.973-1086, *The British Numismatic Journal* 50 (1980), 20-49 and *The British Numismatic Journal* 51 (1981), 52-90.
- 19 Metcalf 1990, 169-171.
- 20 Metcalf 1990, 172-173.
- 21 Persson 1992, 35.
- 22 Koronen 1996, 36.
- 23 Persson 1992, 35.

En fyrkantig dansk från Karls, Tingstäde sn

Frédéric Elfver

Det var mot slutet av 1990-talet i samband med efterundersökningar på gamla myntfyndsplatser på Gotland tillsammans med några kollegor vid Numismatiska forskningsgruppen som jag lärde känna Majvor Östergren. Allt handlade dock inte om arkeologi och mynt. Jag minns även, med viss förskräckelse, en tävling i kubb på Fårö där jag för egen del kunde konstatera graden av förbättringsbarhet i detta sällskapsspel.

Då jag tillfrågades om att bidra till ett festskriftsnummer av Myntstudier till Majvor kändes det naturligt att kombinera mitt avhandlingsämne om den danska myntningen i Lund kring 1000-talets första hälft med ett spännande gotländskt myntfynd.

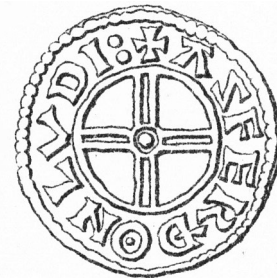

Fig. 1. Hbg Knut 16 = Becker K10/47 = BEH CN 2013? Hauberg har dock missat tvärstrecken på liljespiran. Reprofoto ur Hauberg 1900. Skala 2:1.

Fig. 2. BEH Cn 2013 = Becker K10/47, ex. systematiska samlingen, KMK, 0,87 gram. Reprofoto. Skala 2:1.

Ett intressant fynd...

År 1966 påträffades ett större depåfynd strax norr om Visby i Karls, Tingstäde sn på Gotland. Fyndet omfattade totalt 1343 mynt från bl.a. Kalifatet, Tyskland, Böhmen, England, Danmark, Norge samt Sverige och mynten finns idag på länsmuseet i Visby (GFC 10396; Hatz 1974:232). Depån är nedlagd efter år 1039, baserat på dateringen av det yngsta tyska myntet i fyndet.

Det som gör depån särskilt intressant i sammanhanget är förekomsten av en dansk prägling från 1040-talets Lund på fyrkantigt myntämne. Stampkombinationen är känd sedan länge och samlaren/numismatikern Peter Hauberg har tagit med den i sitt fortfarande användbara standarverk över den danska myntningen intill år 1146 (Hauberg 1900, plansch II, nr 16) (fig. 1 och 2). I stenåldersarkeologen, på ålderns höst även numismatiker, Carl Johan Beckers studie (1981) över myntningen i Lund på 1040-talet återfinns den

Fig. 3. Becker K10/47 på fyrkantig plants, ex. Karls, Tingstäde sn, Gotland, 1,34 gram. Foto: Kenneth Jonsson. Skala 2:1.

aktuella stampkombinationen som K10/47 och i Beckers materialinsamlingsunderlag, befintligt på myntkabinettet på Nationalmuseum i Köpenhamn, finner man att han kände till 4 exemplar, dock ej föreliggande från Karls, Tingstäde sn (fig. 3). Myntet är en imitation av den engelska typen Short Cross, präglad ca 1029-1035 under Knut den Store. Myntmästarens namn är Asferth.

Bevarade exemplar av Becker K10/47

De idag 5 kända exemplaren av stampkombinationen Becker K10/47 är fördelade enligt nedanstående förteckning.

1. Kungl. Myntkabinettet, Stockholm, utan fyndort, 1,30 gram (exemplaret kan ej påträffas i nuläget).

Fig. 4. Becker K10/64, ex. L.E. Bruuns samling 1321, Hilleröd, 0,98 gram. Foto: Frédéric Elfver. Skala 2:1.

Fig. 5. Becker H13/47, ex. KMMS, Köpenhamn, 0,88 gram. Foto: Frédéric Elfver. Skala 2:1.

2. Kungl. Myntkabinettet, Stockholm, BEH Cn 2013, 0.87 gram.
3. Kungl. Myntkabinettet, Stockholm, ex. fyndet från St. Bjärs, Stenkyrka sn, Gotland, SHM 14376 (t.p.q. 1053), 0.55 gram.
4. KMMS, Köpenhamn, ex. fyndet från Hågerup (t.p.q. 1048), 0.68 gram.
5. Läns museet på Gotland, ex. fyndet från Karls, Tingstäde sn, Gotland, GFC 10396 (t.p.q. 1039), 1.34 gram.

Det i föreliggande artikel behandlade exemplaret, vilket därmed är det femte kända av stampkombinationen, avviker genom att det ärpräglat på ett fyrkantigt myntämne med en vikt av 1,34 gram. Cirkulationsspåren är tydliga. Såväl åt- som frånsidan bär spår av probärmärken samt böjningar. En spricka löper därtill tvärs över myntämnets.

Stampkombinationen K10/47 kopplar även med frånsidan 64 (fig. 4) som i sin tur kopplar till åtsidan H13, vilken kopplar till frånsidan 47 (fig. 5). Till H13 kopplar även frånsidorna 63 och 154 – båda av typen Short Cross.

Sammanlagt 6 stampar ingår i kedja V, som den benämns i Beckers studie. Kombinationen K10/64 är intressant då den är en imitation av den engelska typen Arm-and-Sceptre,präglat 1040-1042. Myntmästaren är Carl. Stampkopplingarna illustreras i fig. 8.

Fenomenet med fyrkantiga mynt

Flera frågor dyker upp kring denna typ avpräglingar. Varför lät man göra mynten fyrkantiga? Varför är inte alla mynt fyrkantiga? Hur kan fenomenet tolkas? Hur kan man förklara förekomsten av fyrkantiga exemplar i den danska myntningen i Lund på 1040-talet? Frågorna är många och problematiseringen är komplicerad.

Att mynt på fyrkantigt myntämne förekommer tämligen rikligt i myntningen i Sigtuna och i mindre utsträckning i Lund i början av 1000-talet är väl känt och dokumenterat i Brita Malmers arbeten om den angloskandinaviska myntningen (Malmer 1989, 1997). Malmer menar att andelen fyrkantiga mynt i Sigtuna är för omfattande för att helt och hållet kunna

Fig. 6. BM 4.21.87 på runt mynttämne, 1,69 gram, ex. Universitetets myntkabinett i Oslo. Foto: Kenneth Jonsson. Skala 2:1.

Fig. 7. BM 4.21.87 på fyrkantigt mynttämne, 2,29 gram, ex. Universitetets myntkabinett i Oslo. Foto: Kenneth Jonsson. Skala 2:1.

förklaras med slarv i hanteringen. Malmer framhåller att en krissituation där en större mängd mynt snabbt måste präglas kan vara en orsak – ett moment mindre i tillverkningsprocessen vinnns genom att låta mynten vara fyrkantiga istället för runda. Vidare nämner Malmer att de fyrkantiga mynten skulle kunna vara avsedda för en viss sorts betalningar. Medelvikten på fyrkantiga mynt t.ex. av typerna Long Cross och Helmet visar på en viss homogenitet (Malmer 1989, 36).

Malmer redovisar följande siffror angående den angloskandinaviska myntningen 995-1020. Kedjor med anknötning till Sigtuna/Lund: 230 exemplar ur kedja 11, varav 59 på fyrkantigt mynttämne = 26 %. 155 exemplar ur kedja 10, varav 64 på fyrkantigt mynttämne = 41 %. Kedjor med anknötning till Lund (Rex Daenor etc), 105, 107, 138 och 158 –

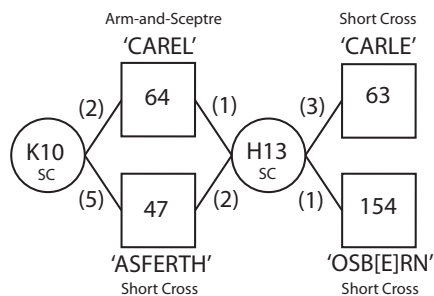

Fig. 8. Stampkedja i vilken K10/47 ingår. Siffrorna inom parentes anger antalet kända exemplar av respektive stampkombination. Kedjan bygger på Becker 1981 med tillägg av kombinationen H13/64 – unik i privat ägo. Grafik: Frédéric Elfver.

862 exemplar, varav endast 27 på fyrkantigt myntämne = 3 % (Malmer 1997, s. 37-38). Exempel på runt resp. fyrkantigt exemplar av samma stampkombination, se fig. 6-7.

Även om det är praktiskt att tillverka fyrkantiga mynt så mister man en viktig poäng, nämligen att pärtringen, texten längs med kanten skall minska risken för att man avlägsnar delar av myntämnet genom filning el. dylikt. På ett fyrkantigt myntämne präglat med en rund stamp blir detta svårkontrollerat.

Beträffande det fyrkantiga exemplaret av H10/47 måste dock ”ett misstag i myntverkstaden” vara den troligaste orsaken, då det till skillnad från myntningen i Sigtuna inte finns fler exemplar vad vi idag känner till.

Konklusion

Malmers resonemang kring de fyrkantiga mynten från vikingatidens Skandinavien är logiskt korrekt och präglingsarna måste tillmätas en status som avsiktliga, kopplade till ett behov av ökad effektivitet i myntningen – kanske för någon form av specifik utbetalning, såsom sold eller motsvarande. Det präglade silvret måste ha haft ett övervärde gentemot det omyntade. Det var således ”märkningen” av silvret i sig som var avgörande. Kanske var det av vikt att utmärka en specifik utmyntning genom att låta dem vara fyrkantiga.

En annan viktig aspekt är dateringen av depån från Karls, Tingstäde sn, d.v.s. en tänkt nedläggningstid efter 1039. Givet att dateringarna i Beckers studie stämmer och att dateringen av den engelska förlagan är korrekt, bör depån dateras om till 1040 efter det i föreliggande artikel behandlade exemplaret av K10/47 som ingår i en stampkedja med en Arm-and-Sceptre (1040-1042) som yngsta typ.

Det fyrkantiga myntet från Karls, Tingstäde sn visar på att varje enskilt mynt i en depå är viktigt för att förstå helheten och som avslutande ord bör Majvors långvariga arbete med efterundersökningar av gamla ädelmetallfyndplatser och det aktiva arbetet mot plundringar

av fornlämningsplatser framhållas.

Referenser

Becker, C. J., The Coinages of Harthacnut and Magnus the Good at Lund c. 1040 – c. 1046. *Studies in Northern Coinages of the Eleventh Century*, ed. C. J. Becker. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Historisk-filosofiske Skrifter 9:4. København 1981, s. 119-174.

BEH – se Hildebrand.

GFC – Gotlands Fornsal, Visby.

Hatz, G., *Handel und Verkehr zwischen dem Deutschen Reich und Schweden in der späten Wikingerzeit. (Die deutschen Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts in Schweden)*. Lund 1974.

Hauberg, P., Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146. *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter*, række 6, Historisk-filosofisk Afdeling V 1. København 1900.

Hbg – se Hauberg.

Hildebrand, B. E., *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinettet funna i Sveriges jord*. 2:a upplagan. Stockholm 1881.

KMK - Kungl. Myntkabinettet, Stockholm.

KMMS - Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, København.

Malmer, B., The Sigtuna Coinage c. 995-1005. *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series* 4. Stockholm 1989.

Malmer, B., The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995-1020. *Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series* 9. Stockholm 1997.

SHM – Statens Historiska Museum, Stockholm.

Stockholms
universitet

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf.
Foto förf. om inget annat anges.